Derin Yoksulluğa Karşı: Yalnız Değilsin Projesi

Etki Raporu

2026

Sivil Toplumu Güçlendirme Destek Vakfı

MOZAIK
TURKIYE MOZAIK FOUNDATION

Bir Adım Var

açıkalan

DERİN YOKSULLUK AĞI
Açık Alan Derneği'nin girişimidir.

Destekleriyle...

İçindekiler

Proje Kapsamı **01**

Türkiye'de yoksulluğun genel görünümü ve yalnız annelerin ekonomik kırılganlığı 01
Proje hedefi ve faaliyetleri 05
Hedef kitlenin özellikleri 08

Projenin Etkisi **10**

Hedef 1: Yalnız annelerin ekonomik olarak güçlenmesi 10
Hedef 2: Yalnız annelerin sağlık hizmetlerine bilinçli bir şekilde erişmesi 14
Hedef 3: Yalnız annelerin psikolojik olarak güçlenmesi 19
Hedef 4: Yalnız annelerin çocuklarının gelişimlerini destekleyebilmesi 25
Hedef 5: Yalnız annelerin toplumsal yaşama katılması 32
Hedef 6: Yalnız annelerin temel haklarını bilmesi, haklarına erişmesi 36
Hedef 7: Yalnız annelerin çalışma haklarını bilmesi, iş arama konusunda donanımlı olması 42
Hedef 8: Yalnız annelerin toplumsal cinsiyet konusunda farkındalık sahibi olması 46

Genel değişim skorları **50**

Sonuç **51**

"Bu yayın, Sivil Toplum için Destek Vakfı, Bir Adım Var Vakfı ve Türkiye Mozaik Foundation işbirliğiyle hayata geçirilen Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Fonu desteğiyle hazırlanmıştır. İçeriğinden yalnızca Açık Alan Derneği sorumlu olup, herhangi bir şekilde destekçi kurumların görüşlerini yansıtmamaktadır."

Proje Kapsamı

Türkiye'de yoksulluğun genel görünümü ve yalnız annelerin ekonomik kırılganlığı

Türkiye'de yoksulluk, hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesini doğrudan etkileyen önemli bir sosyoekonomik sorun olmaya devam etmektedir. TÜİK'in 2025 Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri' ne göre[1], eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 50'si esas alınarak hesaplanan göreli yoksulluk oranı yüzde 13,0'dır. Medyan gelirin yüzde 60'ı esas alındığında ise bu oran yüzde 20,6'ya yükselmektedir. Başka bir ifadeyle, kullanılan yoksulluk eşiğine bağlı olarak Türkiye'de her beş kişiden yaklaşık birinin göreli yoksulluk sınırının altında yaşadığı görülmektedir. TÜİK'in 2025 sonuçlarında yüzde 60'lık eşik esas alındığında **yoksul fert sayısı yaklaşık 17,4 milyon kişidir.**

Bununla birlikte TÜİK verilerinden çok daha fazla ve derin bir yoksulluğun olduğu söylemek mümkündür çünkü göreli yoksulluk hesabı bir önceki senenin gelirleri referans alınarak hesaplanır ve ne yazık ki yoksulluk toplumun gelirine kıyasla bir görecelik oluşturularak belirlenir. **Yani göreli yoksulluk toplum içindeki gelirleri baz alır ve hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesini tek başına açıklayamaz.** Özellikle yüksek enflasyon ve yaşam maliyetlerindeki artış dönemlerinde, göreli yoksulluk oranındaki değişim ile hanelerin gerçek satın alma gücündeki değişim birbirinden ayrışabilmektedir. Öte yandan medyan gelir, gelir dağılımının ortasına göre hesaplandığı için gelir adaletsizliğinin arttığı durumları görünmez kılar, insanların gerçek satın alma gücünü göstermez. Bu nedenle TÜİK'in hesapladığı göreli yoksullukta olan kişilerin topluma oranı gerçekte çok daha yüksek olma riskini taşımaktadır.

Yine TÜİK'in 2025 verisinde nüfusun yüzde 11,9'unun maddi ve sosyal yoksunluk içinde olduğu görülmektedir. Bu gösterge; beklenmedik harcamayı karşılayamama, kira / borç ödeyememe, yeterli beslenememe, evi yeterince ısıtamama, uygun giysi / ayakkabı alamama gibi somut yaşam koşullarını içermektedir. Sürekli yoksulluk oranı ise yüzde 13,6'dır yani yalnızca o yılın gelirine değil, dört yıllık sürekliliğe de baktığımızda önemli bir grubun yoksulluktan kalıcı biçimde çıkamadığı görülmektedir. Çocuklar içinse yoksulluk çok daha yüksek oranlardadır. TÜİK verisine göre **Türkiye'de 0-17 yaş grubundaki çocukların yüzde 36,8'i yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındadır.** Bu her üç çocuktan birinden fazlasına denk gelmektedir.

Bu genel tablo içinde tek ebeveynli haneler, özellikle de anne ve çocuklardan oluşan haneler, ekonomik kaynakların tek bir yetişkin üzerinde yoğunlaşması nedeniyle ayrıca dikkate alınması gereken bir gruptur. TÜİK'in 2025 yılı aile istatistiklerine göre[2] **Türkiye'deki hanelerin yüzde 11,3'ü tek ebeveyn ve çocuklardan oluşmaktadır.** Bunların yüzde 8,5'i anne ve çocuklardan, yüzde 2,8'i ise baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Buna göre **yaklaşık 2,3 milyon hane anne ve çocuklardan oluşmaktadır.** Aynı yıl tek ebeveynli hanelerde yaşayan kişi sayısı yaklaşık 3,05 milyondur.

1 : Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2025. Ankara: TÜİK. Yayım tarihi: 30 Aralık 2025
2: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). İstatistiklerle Aile, 2025. Ankara: TÜİK.

Yalnız annelerin ekonomik kırılganlığını değerlendirirken, bu hanelerde çocukların bakım ve geçim sorumluluğunun büyük ölçüde veya tamamen tek bir yetişkin üzerinde toplanması önem taşımaktadır. Türkiye'de 2025 yılında boşanma sonucunda velayeti verilen çocukların yüzde 74,6'sının velayeti annelere verilmiştir.[3] Bu durum, tek ebeveynli hanelerin önemli bir bölümünde çocukların bakımından sorumlu yetişkinin kadın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, TÜİK'in mevcut yayımlarında anne ve çocuklardan oluşan hanelere ilişkin ayrı bir yoksulluk oranının sunulmaması nedeniyle, yalnız annelerin yoksulluk düzeyini doğrudan tek bir oranla ifade etmek mümkün değildir. Bu nedenle bu gruba ilişkin ekonomik kırılganlığın değerlendirilmesinde, kadınların yoksulluk göstergeleri, çocukların yoksulluk ve sosyal dışlanma riski, hane yapısı ve tek ebeveynli hanelerin gelir ve gider üzerindeki yükü birlikte ele alınmalıdır.

Hane yapısının yoksullukla ilişkisi de bu açıdan önemlidir. TÜİK'in 2025 verilerinde, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 60'ı esas alındığında, tek çekirdek ailelerden oluşan hanelerin yüzde 20,4'ü yoksulluk sınırının altında bulunurken, geniş ailelerde bu oran yüzde 27,1'e çıkmaktadır. Tek ebeveynli haneler, TÜİK'in bu yayımdaki hane halkı sınıflamasında "tek çekirdek aile" kategorisinin içinde yer almaktadır. Dolayısıyla mevcut veriler tek ebeveynli haneleri ayrı bir kategori olarak göstermese de yalnız annelerin ekonomik durumunu değerlendirirken hane büyüklüğü, tek gelir kaynağı, çocuk bakım sorumluluğu ve kadınların işgücüne katılımı gibi unsurların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yoksulluk içinde yaşayan tek ebeveynli ailelerin içinde bulunduğu zorlu koşulları anlamak üzere yoksulluk ve açlık sınırı hesapları da bize yol göstermektedir. TÜRK-İŞ'in 2026 yılı ağustos ayı hesaplamaları, hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılamasının maliyetine ilişkin farklı bir gösterge sunmaktadır. Dört kişilik bir ailenin sağlıklı ve dengeli beslenebilmesi için gerekli aylık gıda harcaması 37.388 TL olarak hesaplanırken, gıda harcamalarının yanı sıra konut, ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri zorunlu giderleri kapsayan toplam aylık harcama gereksinimi, yani yoksulluk sınırı, 121.786 TL olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlar kişi başına belirlenmiş yoksulluk eşikleri değil, dört kişilik bir hanenin aylık geçim maliyetini ifade etmektedir. Dolayısıyla özellikle tek gelirle geçinen ve çocuk bakım sorumluluğunu tek başına üstlenen haneler açısından, gelir ile temel yaşam maliyetleri arasındaki farkın önemli bir ekonomik baskı yaratabileceği görülmektedir.

Türkiye'deki yoksulluk tablosu yalnızca gelir düzeyleri üzerinden değil, hanelerin ekonomik kaynaklara erişimi ve bu kaynakları kaç kişi arasında paylaşmak zorunda oldukları üzerinden de değerlendirilmelidir. Yalnız anneler açısından gelir elde etme kapasitesi ile çocuk bakım sorumluluğunun aynı kişide toplanması, ücretli istihdama erişim, çalışma süresini artırma veya daha yüksek gelir sağlayan işlerde çalışma imkânlarını sınırlandırmaktadır. Bu durum, düşük gelir ile bakım sorumluluğunun birbirini beslediği bir ekonomik kırılganlık yaratabilmektedir. Özellikle çocukların da yüksek oranda yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altında olduğu Türkiye bağlamında, **yalnız annelerin yaşadığı yoksulluğun yalnızca bireysel gelir yetersizliği olarak değil, hane düzeyinde ortaya çıkan ve çocukların yaşam koşullarını da doğrudan etkileyen bir sorun** olarak ele alınması önem taşımaktadır.

3: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2026). İstatistiklerle Çocuk, 2025. Ankara: TÜİK.

Türkiye bağlamında, yalnız annelerin yaşadığı yoksulluğun yalnızca bireysel gelir yetersizliği olarak değil, hane düzeyinde ortaya çıkan ve çocukların yaşam koşullarını da doğrudan etkileyen bir sorun olarak ele alınması önem taşımaktadır.

Bu çerçevede, gelir yoksulluğu tek başına hanelerin yaşam koşullarındaki farklılaşmayı açıklamak için yeterli değildir. Yoksulluk sınırının altında yaşamak; yeterli ve düzenli beslenmeye erişim, barınma koşullarının güvenliği ve sürekliliği, sağlık hizmetlerine erişim, çocukların eğitim olanaklarından yararlanabilmesi, bakım hizmetlerine erişim ve sosyal destek mekanizmalarına ulaşabilme gibi birbiriyle ilişkili alanlarda yoksunlukların birikmesine yol açabilmektedir. Özellikle düşük ve düzensiz gelire sahip, ekonomik kaynakları sınırlı ve bakım sorumluluğu tek bir yetişkin üzerinde yoğunlaşan hanelerde bu yoksunlukların birbirini derinleştirme riski bulunmaktadır. Bu nedenle derin yoksulluk, yalnızca belirli bir gelir eşiğinin altında olma durumu değil, bireylerin ve hanelerin temel ihtiyaçlarını düzenli biçimde karşılayabilme ve yaşamlarını güvence içinde sürdürebilme imkânlarının uzun süreli ve çok boyutlu biçimde kısıtlanması olarak ele alınmalıdır.

Yalnız anneler açısından bakıldığında, bu çok boyutlu yoksulluk hali ekonomik kaynakların sınırlılığı ile çocukların bakım ve geçim sorumluluğunun aynı kişide toplanması üzerinden daha görünür hale gelmektedir. Gelir kaybı, beden ve ruh sağlığının kötüleşmesi, destek mekanizmalarının azalması, artan kira ve gıda maliyetleri ya da beklenmedik bir harcama, iki ebeveynli bir haneye kıyasla tek gelirli bir hanenin bütçesi üzerinde daha doğrudan sonuçlar yaratabilmektedir. Bu koşullarda haneler yalnızca gelirlerini artırma olanaklarından değil, aynı zamanda çocuk bakımına, sağlıklı beslenmeye, güvenli barınmaya ve diğer temel ihtiyaçlara ayırabilecekleri kaynaklardan da ödün vermek zorunda kalabilmektedir. Dolayısıyla yalnız annelerin deneyimlediği yoksulluğun değerlendirilmesi, gelir düzeyinin yanı sıra bakım yükü, istihdam olanakları, barınma koşulları, sosyal destek ağları ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi gibi birbirine bağlı boyutların birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.

Derin Yoksulluğa Karşı Yalnız Değilsin Projesi, yukarıda bahsedilen derin yoksulluk içinde yaşayan 20 yalnız anneyi destekleyerek hayatlarının ekonomik, sosyal ve psikolojik durumlarında iyileşme sağlamayı hedeflemektedir. Derin yoksulluk içinde yaşayan 20 yalnız annenin ihtiyaçları doğrultusunda sunulan çeşitli psikososyal desteklerin izleme ve değerlendirme sürecine tabi tutulmuş ve hangi desteklerin hangi koşullarda kadınların hayatında değişimler yarattığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu rapor, 20 ayrı vakadaki değişimlerin göstergeleri ile Derin Yoksulluk Ağı'nın sahadaki deneyim ve gözlemlerinden hareketle yapısal değişim için politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Proje hedefi ve faaliyetleri

Proje kadınların 8 ayrı alanda değişim yaşamalarını hedeflemiştir. Projenin uzun vadede ulaşmak istediği ana hedefler aşağıdaki başlıklarda açıklanmıştır.

1. **Yalnız annelerin ekonomik olarak güçlenmesi:** Bu hedef, yalnız annelerin ekonomik olarak bağımsız olmaları yönünde adım atmalarını, sürdürülebilir bir gelire sahip olmalarını ve ev bütçesini yönetebilme becerisi kazanmalarını içerir.
2. **Yalnız annelerin sağlık hizmetlerine bilinçli bir şekilde erişmesi:** Yoksulluk içinde yaşayan yalnız annelerin genellikle kendi sağlık durumlarını önemsemedikleri, acil durumlar dışında sağlık hizmetlerine erişmedikleri gözlemlenmiştir. Bu hedef annelerin hem kendileri hem de çocukları için düzenli senelik sağlık kontrollerine gitmelerini içerir.
3. **Yalnız annelerin psikolojik olarak güçlenmesi:** Bu hedef yalnız annelerin geleceğe dair motivasyonlarının artmasını, yalnızlık hislerinin azalmasını, özdeğer duygularının artmasını, ebeveynlik becerilerini güçlendirerek çocuklarına daha kalıcı müdahaleler yapmayı ve çocuklarıyla iletişimlerini geliştirmeyi içerir. Annelerin gelecek planları yapmaya başlamalarını amaçlar.
4. **Yalnız annelerin çocuklarının gelişimlerini destekleyebilmesi:** Bu hedef annelerin çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerinin yanı sıra ruhsal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamayı, onların gelişimlerini olumlu yönde etkileyen ev dışı etkinlikler yapabilmelerini içerir.
5. **Yalnız annelerin toplumsal yaşama katılması:** Bu hedef yalnız annelerin sosyal etkinliklere katılmalarını, toplumsal yaşama dahil olmalarını, farklı destek ağlarına sahip olmalarını içerir.
6. **Yalnız annelerin temel haklarını bilmesi, haklarına erişmesi:** Bu hedef yalnız annelerin temel düzeyde hak bilincine sahip olmalarını içerir. Kamu kurumları, belediyeler ve barolar gibi kurumlarla iletişim kurabilme, onlara tanınan haklar bağlamında sosyal yardımlara, hizmetlere kendi başına başvuru yapabilmelerini amaçlar.
7. **Yalnız annelerin çalışma haklarını bilmesi, iş arama konusunda donanımlı olması:** Bu hedef çalışabilecek durumda olan yalnız annelerin düzenli iş bulmak veya işini geliştirmek için kendini geliştirmeye çabalamasını, güvenli ve düzenli iş sahibi olmalarını ve çalışma hakları konusunda bilinçlenmelerini içerir.
8. **Yalnız annelerin toplumsal cinsiyet konusunda farkındalık sahibi olması:** Bu hedef yalnız annelerin hayatlarına dair kararlar alabilmelerini, kendi çevrelerine rol model olmalarını içerir.

Yukarıdaki hedefler doğrultusunda proje boyunca her yalnız anne ile birebir görüşmeler yapılmış ve onların ihtiyaçlarına uygun olarak aşağıdaki destek havuzundan destekler verilmiştir. Destekler üç ana grupta toplanabilir. Turuncu renkte olanlar nakdi destekler, mavi renktekiler ayni destekler, yeşil renkliler de danışmanlık ve yönlendirme desteklerini içermektedir.

Açıklama	Kod	Tanım	Destek Alan Yalnız
Düzenli Destekçi	DD	Bağımsız bir destekçi tarafından nakdi destek verilmesi	14
Nakdi Destek	ND	Bağımsız bir destekçi tarafından tek seferlik sağlanan nakdi destek	15
Kira	K	Kira desteği verilmesi	9
Fatura Dayanışması	FD	Faturalarının ödenmesi	16
Burs	B	Dernek veya bağımsız bir destekçi tarafından çocuğun eğitime devamlılık bursu	8
Kreş	EÇE	Kreş ücretinin ödenmesi	2
Özel Eğitim Desteği	ÖE	Özel eğitim ihtiyacı bulunan çocuğun eğitim masraflarının karşılanması	1
Mobilya, Eşya	M	Yatak, çekyat, gardırop, halı vb.	11
Beyaz Eşya	BE	Buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, fırın, ocak	12
Kıyafet- Giysi Desteği	G	Sıfır veya 2.el yıkanmış paketlenmiş kıyafet ve ayakkabı desteği	20
Market Alışveriş Çeki	A	Market harcamaları için (gıda ve temizlik ürünleri) dijital alışveriş çeki	20
Tamirat Tadilat	TT	Evinin tadilat ve tamirat ihtiyacının karşılanması (kapı, cam, çatı vb.)	0
Teknolojik Alet	TA	Bilgisayar ve tablet desteği sağlanması	12
Oyuncak- Kitap	OK	Oyuncak ve kitap desteği verilmesi	19
Hijyen Malzemesi ve Ped	HP	Hanenin ihtiyaçlarına yönelik şampuan, deodorant, diş macunu, diş fırçası, duş jeli ve hijyenik ped desteği	10

Açıklama	Kod	Tanım	Destek Alan Yalnız
Psikolog	PD	Haftada bir kez telefon yoluyla psikolog görüşmesi	8
Hukuki Danışmanlık	HD	Hukuki süreçler için avukat desteği	2
Yönlendirme Hizmeti	Y	Hanenin ihtiyacına göre kamu kurumlarıyla yapılan görüşme, hanenin ilgili kamu kurumuna yönlendirilmesi	14
Evrak İşlemleri	E	Hanenin ihtiyaçlarına yönelik kamu kurumları vb. evrak süreçlerinde dilekçe hazırlama, evraklarını toparlama vb.	6
Takip Danışmanlığı	T	Hanenin kamu kurumları ile devam eden sürecinin takip edilmesi, kamu ziyaretlerinde hanelere eşlik edilmesi	12
Kamu Desteklerine Başvuru	KD	Kamu kurumlarının sosyal yardım sürecine yönlendirilen haneye gerekli desteğin sağlanması	9
Sağlık Hizmetlerine Erişimi Kolaylaştırma	SD	Doktor vb. yönlendirme desteğin haneye verilmesi (raporunun doktor tarafından incelenmesi, muayene edilmesi vb.)	4

Programın uygulama, izleme ve değerlendirme metodolojisi

Programın uygulama sürecine önce kadınların ihtiyaçlarını tespit ederek başlanmıştır. Derin Yoksulluk Ağı'nın belli bir süredir takip ettiği, destek olduğu haneler arasından 20 yalnız anne belirlenmiş ve bu kadınlar projenin yararlanıcı kitlesini oluşturmuştur. Proje ekibinin projeye dahil ettiği yalnız annelerin ve çocuklarının olduğu haneleri belirlerken şu kriterleri dikkate aldığı görülmüştür:

- Derneğin takip ettiği haneler içinde ekonomik ihtiyaç durumunun en yüksek risk seviyesinde olması
- Ekonomik yetersizliklerden dolayı hanedeki çocukların okulu bırakma riskinin yüksek olması
- Yakından takip edilebilen, bir süredir tanınan ve ihtiyaçların doğru tespit edilebilen haneler olması

Bu hedef kitlenin izleme değerlendirme metodolojisine karar verirken, derneğin uzun zamandır tuttuğu veriler incelenmiştir. Ancak verilerin farklı veri dosyalarında bulunması ve hedef gruptaki hanelerin sıklıkla yenilenen ve değişen ihtiyaçlarının takibinde ve kayıt altına alınmasında yaşanan zorluklar, farklı bir veri kayıt yöntemine ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle derneğin ve projenin hedeflerine uygun bir şekilde **"hane takip sistemi"** oluşturulmuştur.

Bu sistem hanelerin durumunun, temel özelliklerinin ve güncellenen ihtiyaçlarının tek bir form üzerinde düzenli olarak kaydedilmesini ve takip edilmesini amaçlamıştır. Sistemin hayata geçmesinde Rubiks Analytics gönüllü olarak destek vermiştir. Hane takip sistemi ile Derin Yoksul Ağı'nın verdiği destekler ve hanelerin güncel ihtiyaçları tek bir dosyada kayıt altına alınmaktadır. Böylece uzun vadede derin yoksullukta yaşayan hanelerin değişen ihtiyaçları, hangi destekler sağlandığı ve güncel ihtiyaçların neler olduğu görülebilecektir. Politika önerileri ise bu veri kaynağından çekilerek oluşturulacaktır.

Yalnız Anneler Projesi'nin izleme değerlendirme çalışması derneğin sahada takip ettiği tüm hanelerin bilgilerinin hane takip sisteme işlenmesiyle başlamıştır. Başlangıç durumunu tespit etmeye yönelik sorularını da içeren bu form aynı zamanda derneğin kısa, orta ve uzun vadede yarattığı değişimleri anlamaya yönelik soruları da içermiştir.

Tüm veri toplama süreci Derin Yoksulluk Ağı'nın proje sorumlusu Melek Bahat ve dernek danışmanı Hacer Foggo tarafından yürütülmüştür. Hedef grubun eğitim düzeyi ve uzaktan çevrimiçi yöntemlere erişimde yaşadığı güçlükler nedeniyle **verilerin yüz yüze görüşmelerle toplanması** gerekli görülmüştür. Verilerin hedef kitleyi uzun bir süredir tanıyan, iletişim kuran ve güven ilişkisi geliştirmiş kişiler tarafından toplanmasının, verilerin güvenirliği açısından önemli olduğu değerlendirilmiştir.

Proje faaliyetlerinin ilk başlarında hanelerden veri toplandıktan sonra program boyunca yalnız annelerin ihtiyacı **düzenli ev ziyaretleri veya telefon görüşmeleriyle** dernek ekibi tarafından takip edilmiş, **her hanenin ihtiyacına göre çözüm üretilmiştir. Değişen ihtiyaçlar ve programın hedefleri doğrultusunda yaşanan değişimler dernek ekibi tarafından not edilmiş** ve raporun temel veri kaynağını oluşturmuştur. Bu raporda, uygulanan desteklerin yalnız annelerin hedefler doğrultusunda gelişiminde ne kadar rol oynadığı ortaya konmaya, tekil vakalardan ortak çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

Hedef kitlenin özellikleri

Maddi ve sosyal müdahalelerin özneler üzerindeki etkisini değerlendirmeden önce hedef kitleyi yakından tanımak önemlidir. Bu doğrultuda, programa dahil olan yalnız annelerin demografik ve sosyoekonomik özellikleri belirli başlıklar altında ele alınmıştır.

Eğitim durumu: Programa dahil olan 20 kadından 10'u hiç okula gitmemiştir. Okula gitmeyen kadınların 7'si okuma yazma bilmemektedir. Kadınların 4'ü ilkokul, 1'i ortaokul, 1'i üniversite mezunudur. 3 kadın ilkokulu ve 1 kadın ise ortaokulu tamamlamadan eğitimden ayrılmıştır.

Medeni durum: Kadınların 5'inin eşi cezaevindedir. 11 kadın boşanmış, 4 kadın ise eşinden ayrı yaşamakta ve boşanma sürecindedir.

İkamet edilen yer: Programa dahil olan haneler Şişli, Çekmeköy, Bahçelievler, Ataşehir, Beyoğlu, Esenyurt, Sancaktepe ve Sultanbeyli'de bulunmaktadır. Projeden yararlanan haneler, yaşadıkları ilçelerin en yoksul mahallelerinde ikamet etmektedir.

Barınma tipi ve konut koşulları: Hanelerin 10'u apartman dairesinde, 8'i gecekonduda yaşamaktadır. 1 hane kiracı olarak baraka, çadır veya konteynerde kalmaktadır. 1 hane ise eş şiddetine maruz kalmamak amacıyla zaman zaman akrabalarının yanında, zaman zaman da gizli olarak kiracı olduğu evde yaşamaktadır. 20 hane arasında 2 hane ev sahibi olmamasına rağmen kira ödememektedir. 20 yalnız annenin 6 bin 500 TL ila 35bin TL arası kira ödediği belirlenirken ortama kira bedeli 15 bin TL'dir.

Yalnız annelerin yaşadıkları evlerin fiziksel koşullarında en sık karşılaşılan sorun rutubet ve küftür. Tamir ve tadilat ihtiyacı da en sık karşılaşılan ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Fare ve haşere ise 3 evde karşılaşılan sorunlar arasındadır.

Kira ve evsizlik riski: Programa katılan 8 anne kiraya gelen zamlardan ve sosyal yardımlarının kesilmesinden dolayı kiralarını ödeyemediğini ifade etmiştir. 7 yalnız anne daha önce evden çıkarıldığını ve evsiz kaldığını belirtmiştir. 6 anne yakın bir zamanda zorla tahliye, kira zammı ve ailevi sebeplerden dolayı ev değiştirdiğini belirtmiştir. 5 anne ise önümüzdeki 6 ay içerisinde evsiz kalma riskiyle karşı karşıya olduğunu beyan etmiştir. 6 anne ise evin fiziksel koşulları sebebiyle barınma sorunu yaşadığını belirtmiştir.

Hane yapısı: Hanelerde genel olarak anne ve çocuklar birlikte yaşamaktadır. Bir hanede ise çocukların yanı sıra yalnız annenin anne ve babası da yaşamakta ve hanede toplam 6 kişi bulunmaktadır. Bu anne, boşanma sonrası ailesinin yanına yerleşmiş bir annedir. Ortalama hane büyüklüğü 3,9 kişidir. Hanelerde yaşayan kişi sayısı 2 ile 6 arasında değişmektedir.

Yaş: Programa dahil olan yalnız annelerin yaş ortalaması 38'dir. En genç olan 22, en yaşlı olan ise 54 yaşındadır.

Sağlık durumu: Anneler arasında 2 kişide böbrek hastalığı, 2 kişide kalp hastalığı, 2 kişide fıtık, 1 kişide felç, 3 kişide diyabet, 3 kişide tansiyon, 1 kişide MS ve 2 kişide kolesterol sorunu bulunmaktadır. Bunların yanı sıra gece körlüğü, kansızlık, tiroid sorunları ve saç dökülmesi de annelerin yaşadığı sağlık sorunları arasındadır.

Çalışma durumu: Annelerin yaptıkları işler arasında kâğıt toplama, merdiven silme, temizlik, bebek bakımı, midye ayıklama ve bahçe temizliği bulunmaktadır. Çalışan annelerin tamamı sigortasız çalışmaktadır.

Bakım yükü: Bir anne hariç, programa dahil olan tüm yalnız annelerin hanesinde 18 yaşından küçük en az bir çocuk bulunmaktadır. Hanelerde bulunan çocuk sayısı 1 ile 5 arasında değişmektedir. Hane dışında yaşayan çocukların yanı sıra bazı hanelerde 18 yaşından büyük çocuklar da bulunmaktadır.

9 hanede engelli bir birey yaşamaktadır. Bunların 4'ü anne, biri anneanne, diğerleri ise (4) çocuklardır. Engel durumları ortopedik, zihinsel, ruhsal ve nörogelişimsel olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Projenin Etkisi

Hedef 1: Yalnız annelerin ekonomik olarak güçlenmesi

Projenin başında 20 yalnız anneyle yapılan görüşmelerde, hanelerin ekonomik durumlarına dair birçok veri toplanmıştır. Genel olarak annelerin borçları, gelirleri, giderleri, bireysel ve ortak ihtiyaçları tespit edilmiş ve bu veriler ışığında her yalnız anneye ve hanesine özel destekler sunulmuştur.

Proje kapsamında annelerin ve hanelerinin genel ekonomik durumlarına bakıldığında, gelirlerin giderlerden düşük kaldığı ve yalnız annelerin borçlanarak yaşamlarını sürdürdüğü görülmektedir. 8 hanenin geliri yoktur, 12 haneye ise günlük işlerden gelir gelmektedir. Haneye giren paranın büyük bir kısmı sosyal desteklerden oluşmaktadır. Kamu kurumlarından sağlanan desteklerin hane başına ortalaması yaklaşık 15.500 TL'dir. Bu destekler arasında evde bakım desteği, engelli maaşı, dul aylığı, İstanbul kart gibi maddi destekler yer almaktadır. Desteklerle beraber 20 hanenin ortalama geliri 18500 TL, giderleri ise yaklaşık 23.500 TL civarındadır.

12 yalnız anne yakın zamanda borçlandığını ifade etmiştir. En sık bankaya, ardından sırasıyla akrabaya, komşuya, bakkala, ev sahibine, mağazalara borçlandıkları görülmüştür. İşverenine, tefeciye veya başka kişi veya kurumlara borçlanma yoktur. Bir kişinin de avukata borcu vardır. Borçlular arasında 3 kişinin icralık mahkeme dosyası bulunmaktadır. Borçların meblağları ise 20 bin TL ile 90 bin TL arasında değişmektedir. Yalnız anneler borçlarını taksitlendirerek ödemeye çalışmaktadır.

Yalnız annelere, onları en zorlayan borç sorulduğunda, 18 anne kira, bir kişi bakkal, bir kişi de fatura borcu demiştir. 3 hane bir yıl içerisinde elektrik ve / veya su faturasını ödeyemediğini, bu nedenle sık sık kesinti yaşadıklarını ifade etmiştir.

Ekonomik güçlenme hedefinde skorlama

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Aşırı kırılgan	Destek düzensiz veya yok, gelir düzensiz veya yok, birden fazla temel ihtiyacını karşılayamıyor (kira ödeme / barınma ve yetersiz beslenme), orta vadede ödeyemeyecek veya mahkemelik borcu var.
1	Çok sınırlı iyileşme	Az da olsa düzenli bir gelir sahibi (destekli veya desteksiz) temel ihtiyaçlar kısmen karşılanıyor; borcu var.
2	Kırılgan ama ilerleme var	Kira ve faturalarını çoğu zaman zamanında ödüyor; +farklı sosyal yardım ağlarına erişir, borç artışı durur.
3	Görece istikrar	Nakit destek + gelir getirici faaliyetlerde bulunuyor, (eğitim alma, iş arama) ek küçük gelir ile temel giderler daha düzenli; borçların bir kısmı kapanır.
4	Kısmi ekonomik bağımsızlık	Düzenli iş veya ev eksenli küçük ama sürdürülebilir gelire sahip olur; işlevsel bütçe yönetimi yapar.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. başlangıç 1,50 → sonuç 2,25 (+0,75) I 15 anne skor artışı, 5 anne nötr

Bu hedef kapsamında, projenin hedef grubundaki 20 hanenin 15'inde iyileşme, 5'inde ise mevcut durumundaki skorda bir değişim görülmemiştir. Ortalama skor değişimi +0,75 puandır. Skoru artan 15 annenin tamamında 1 puanlık artış gerçekleşmiştir. Sonuç skorlarına bakıldığında 9 annenin 3, 8 annenin 2 ve 3 annenin 1 puan düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu bulgular, annelerin önemli bir bölümünde ekonomik durumlarını yönetebilme kapasiteleri açısından olumlu bir değişim gerçekleştiğini, yeni kaynaklara erişebilme ve ekonomik krizlerle baş edebilme kapasitelerinin güçlenmesi biçiminde ortaya çıktığını göstermektedir.

Projede ekonomik güçlenmedeki en yüksek hedef anneleri ekonomik açıdan tamamen bağımsız ve istikrarlı bir konuma taşımayı içermemiştir. Daha gerçekleşebilir bir hedef olarak düzenli ve sürdürülebilir bir gelire sahip olmak hedefin en son ulaşılması istenilen aşaması olarak belirlenmiştir.

Ekonomik istikrar alanındaki değişimlerde hayata geçirilen destekler düzenli nakdi destek (DD), market / gıda desteği (A), fatura desteği (FD), kira desteği (K), eşya ve beyaz eşya destekleri (M / BE) ve kamu desteklerine erişimin kolaylaştırılması (KD) görülmektedir.

Özellikle düzenli nakdi destek kodu bulunan 13 hanenin 10'unda ekonomik istikrar skorunun yükseldiği görülmektedir. Bu desteklerin, yalnız annelerin kira ve faturalarını düzenli ödeyebilmesi, borçlarını azaltabilmesi, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve mevcut gelirlerini daha planlı kullanabilmesi açısından kritik öneme sahip olduğu görülmüştür. Ödemekte en zorlandıkları ve giderlerinin en yüksek kalemi olan kira desteği de ekonomik yükü hafifletmiştir. **Tek seferlik nakdi destekler, yalnız annelerin borçlarını kapatmalarına yardımcı olmuştur.**

Bunun yanında değişim yalnızca nakdi destekle sınırlı değildir. Bazı kadınlar desteklerle birlikte günlük işlere daha düzenli gitmeye, ek gelir yaratacak işler aramaya, sosyal yardımlara başvurmaya ve hane bütçesinde önceliklendirme yapmaya başlamıştır. Dolayısıyla ekonomik istikrar alanında görülen değişim, doğrudan gelir artışından ziyade hane bütçesinin daha yönetilebilir hale gelmesi ve ekonomik kırılganlığın kısmen azalması şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir anne aldığı düzenli nakdi destekler, ev eşyası ve tadilat desteklerinin yanı sıra kamu kurumlarına yapılan yönlendirmeler sonucunda ev yaşamını yeniden düzenlemiş, borçlarını kapatmış ve bütçesini daha planlı yönetmeye başlamıştır. Annenin temel ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde çocuklarını bir günlük deniz tatiline götürebilecek bir bütçe oluşturabilmesi, ekonomik güçlenmenin yalnızca hayatta kalmaya yönelik harcamaların karşılanması değil, hanenin yaşam kalitesini artıracak tercihler yapabilme kapasitesine doğru ilerlediğini göstermektedir.

Borçların yönetilmesi ve azaltılması da ekonomik güçlenmenin önemli göstergelerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Sürekli ev değiştirmek zorunda kalan bir anne, günlük işlerden elde ettiği gelir ve sosyal destekleri birlikte yöneterek kira ve faturalarını ödemiş, borçlarını

dikkate alan bir bütçe oluşturmuş ve icralık borcunu kapatabilmiştir. Bir başka anne, proje ekibinin yönlendirmesi sayesinde çocuklarının eğitimine yönelik burs desteğinin sağlanmasıyla düzenli bir temizlik işi ayarlayabilmiş, sosyal yardımlarını düzene koymuş ve borçlarını kapatmıştır. Bu durum, yalnız annelerin ekonomik güçlenmesinin çocukların ihtiyaçlarından bağımsız ele alınamayacağını; çocukların eğitim, bakım ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasının annenin sınırlı kaynakları üzerindeki baskıyı azaltarak ekonomik hareket alanını genişletebildiğini göstermektedir.

Sosyal yardım başvurularında derneğin yakın takibi, kamu kurumlarıyla ilişkide evrak takibi, evrak toplama gibi süreçlerde zorlanmalarının üstesinden gelmelerini sağlamıştır. Kamu kurumlarına yapılan yönlendirmeler sonucunda düzenli sosyal yardımları bağlanan bir annenin hane bütçesinde önemli bir rahatlama sağlanmıştır. Başka bir annenin kamu desteklerinin yanı sıra farklı bir kurumdan burs desteğine erişmesine aracılık edilmiş ve böylece hanenin kira giderinin karşılanması kolaylaşmıştır. Bir diğer anne ise sosyal yardım başvurularını titizlikle takip ederek gelirini korumaya çalışmıştır. Bu örnekler, ekonomik güçlenmenin yalnızca annelerin çalışma yoluyla gelir yaratma kapasitesine değil, hak sahibi oldukları sosyal desteklere erişebilmelerine ve bu desteklerin sürekliliğini takip edebilmelerine de bağlı olduğunu göstermektedir.

Aynı desteklerin de hane ekonomisi üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yarattığı görülmektedir. Özellikle beyaz eşya, mobilya, gıda ve temel ihtiyaç destekleri, annelerin sınırlı nakdi kaynaklarını başka ihtiyaçlara yönlendirebilmelerine olanak sağlamıştır. Bir anne buzdolabı desteği sayesinde aldığı gıdaların artık bozulmadığını, çamaşır makinesi sayesinde çamaşırları elde yıkamak zorunda kalmadığı için su giderinin azaldığını ifade etmiştir. Böylece **ayni desteğin yalnızca eksik bir ev eşyasının tamamlanmasını sağlamadığı, hanenin ilerleyen dönemdeki düzenli giderlerini de azaltabildiği** görülmektedir. Benzer biçimde evde gerçekleştirilen tamiratın yaşam koşullarını iyileştirmenin yanı sıra annenin bütçesini sonraki dönemde rahatlattığı ifade edilmiştir. Bu örnekler, ekonomik güçlenmenin değerlendirilmesinde yalnızca haneye giren nakit miktarının değil, **giderleri azaltan ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayan desteklerin** de önemini göstermektedir.

Yalnız annelerin psikolojik iyi olma hallerindeki gelişme de ekonomik iyileşmeyle birlikte ilerlemiştir. Kadınlar kendilerini daha iyi hissettiklerini ve yalnızlık duygularının azaldığını ifade etmişler, kendi haklarını daha fazla talep etmeye başlamışlardır.

Skoru değişmeyen iki annenin sosyal yardımlarının kesilmesinin ardından, derneğin sağladığı ekonomik desteklerle ekonomik durumlarının daha da kötüleşmesini önlemiştir. Diğer anneler de artan kira ve yaşam maliyetlerine rağmen aldıkları desteklerle mevcut ekonomik düzeylerini koruyabilmiş, yeni eve taşınma gibi önemli giderlerle karşılaşmalarına rağmen bütçelerini yönetmeye devam edebilmiştir. Bu nedenle skorun sabit kalması her durumda "etki oluşmadığı" biçiminde yorumlanmamalıdır. **Derin yoksulluk koşullarında ve yaşam maliyetlerinin arttığı bir ortamda hanenin ekonomik durumunun daha fazla kötüleşmesinin önlenmesi ve mevcut dengenin korunabilmesi de proje desteğinin önemli bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.**

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin-aktörlerin rolü

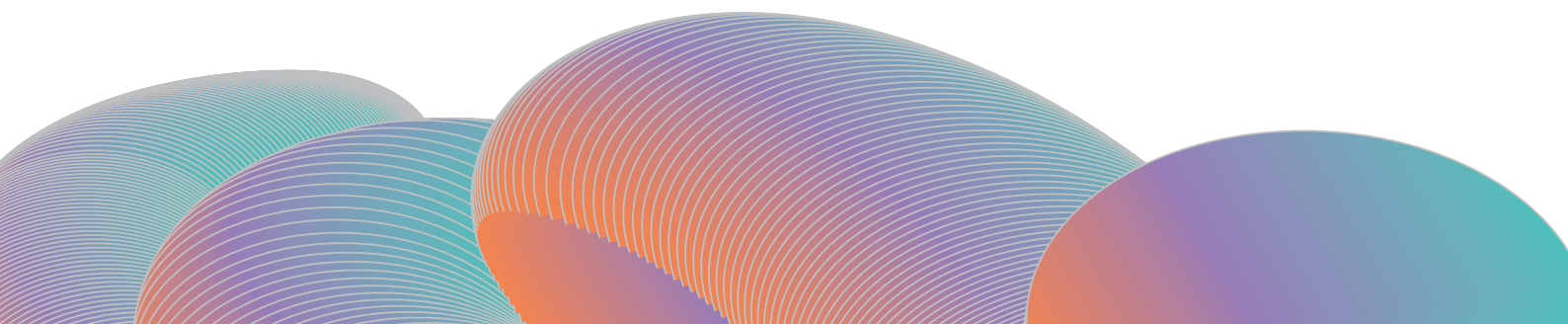
Ekonomik güçlenme pek çok destek ağının varlığı ile mümkün olabilmektedir. Yalnız annelerde **kamunun sağladığı sosyal yardımların temel ihtiyaçların giderilmesinde ve ekonomik istikrarın sağlanmasında rolü** çok büyüktür. Kadınlar borçlanmadan yaşayabilecek düzeye geldiklerinde, çocuklarıyla ilgilenebilmeleri, toplumsal yaşama katılabilmeleri, çalışabilecek durumdakilerin iş arayabilmeleri veya buldukları işleri düzenli bir biçimde yapabilmeleri mümkün olmuştur. **Neredeyse tamamının maddi ve manevi destek alabildiği akrabalardan ve yakın kişilerden yoksun olduğunu dikkate aldığımızda, kamu desteğinin çok kritik rolü** olduğu yeniden görülür.

Sorun alanları ve öneriler

Skor basamağında değişim yaşanmayan 5 haneye baktığımızda, **sosyal yardımların kesilmesi değişim skorlarının sabit kalmasındaki en önemli etkeni** olarak görülmektedir. Kamunun sağladığı sosyal yardımlar açlık sınırında sabit kalabilmelerini sağlıyorken, bu yardımlar gidince derneğin sağladığı destekler ekonomik anlamda daha da kötüleşmeyi önleyebilmekte ancak iyileşmeye yetmemektedir. Diğer alanlarda güçlenme olsa da ekonomik güçlenme gerçekleşememektedir. **Sosyal yardımın kesilmesindeki en önemli neden de taşınma olmaktadır.** Bununla birlikte değişim skorlarında sabit kalmanın annelerin herhangi bir kazanım yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin "Kira ve faturaların çoğu zaman zamanında ödenmesi; +farklı sosyal yardım ağlarına erişmesi, borç artışının durması." olarak belirlenen 2 numaralı skorda kalan bir annenin, taşınmaya rağmen masraflarını karşılayacak bütçeyi yaratabildiği, sosyal yardım başvurularını takip edip gelirini koruyabildiği ve yeni taşındığı muhitte kendine iş aradığını görüyoruz.

Ekonomik istikrar alanında değişim görülmeyen hanelerde destekler temel ihtiyaçların karşılanmasına ve mevcut durumun korunmasına katkı sağlarken, sağlık, barınma, sosyal yardım sistemine erişim, bakım ve gelir yaratma kapasitesi gibi yapısal kısıtlar hanelerin bir üst ekonomik istikrar düzeyine geçmesini sınırlandırmıştır.

Sorun alanları **taşınma veya borç ile sosyal yardımların kesilmesi, eş şiddetinden kaçan, adres gösteremeyen yalnız annelerin sosyal yardımlara erişememesi, yükselen kira ücretlerine karşı kırılgan grupların korunamamasıdır.** En ufak bir değişim, derin yoksulluktaki bireyleri zincirleme etkilemektedir. Bu en sık kira artışı ile görülmektedir. Kira artışı taşınmalara neden olabilmekte, daha kötü koşullardaki evlere geçilmekte, küf, haşere, rutubet hane halkının sağlığını olumsuz etkilemektedir. **Taşınmalar ayrıca çocukların okul devamsızlığının artmasına ve okuldan ayrılma riskinin artmasına neden olmaktadır. Özetle sosyal konut veya kira artışları karşısında bu grubun korunması şarttır.** Yalnız annelerin gelir sahibi olabilmeleri için uygun koşulların yaratılması gerekmektedir. Bakım yüküne destek olunması bunların başında gelmektedir. Çalışamayacak durumda olan annelerin ekonomik istikrarını sağlayacak destekler verilmelidir.

Son olarak, hane takip sisteminde tüm annelere kamudan beklentileri sorulmuştur, tüm annelerin kamu kurumlarından beklentisi sosyal konuttur. Barınmaya dair sorunlar ekonomik yükü katlamaktadır. Barınma sorununa dair insancıl ve çok boyutlu çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Hedef 2: Yalnız annelerin sağlık hizmetlerine bilinçli bir şekilde erişmesi

Derin Yoksulluk Ağı proje ekibi, projenin hayata geçirilmesinden önce yalnız annelerle yürüttüğü çalışmalar ve kurduğu ilişkiler sırasında, annelerin kendi sağlıklarını çoğunlukla önceliklendirmediklerini gözlemlemiştir. Annelerin çocuklarının sağlık ihtiyaçlarını kendi sağlıklarının önünde tuttukları, ancak çocukların düzenli sağlık takiplerinde de zaman zaman aksamalar yaşandığı ve annelerin sağlık okuryazarlığı düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür. Bu gözlemler doğrultusunda, annelerin sağlık hizmetlerine bilinçli bir şekilde erişmeleri, kendi ve çocuklarının sağlık süreçlerini takip edebilmeleri ve düzenli kontrollerini planlayabilmeleri projenin hedeflerinden biri olarak belirlenmiştir. Projenin başlangıcında yalnız annelerin ve hane üyelerinin sağlık durumları ve ihtiyaçlarına ilişkin genel görünüm aşağıdaki gibidir.

Yalnız annelerden 5'i sağlık sorunları nedeniyle çalışamayacak durumdadır. Annelerden biri kalp ve kanser hastası, biri diyabet, tansiyon ve MS hastası, biri felç, bir diğeri ise böbrek hastasıdır.

Yalnız anneler sağlık hizmetlerine erişirken çeşitli zorluklar yaşamaktadır. **Randevu alamama ve hastaneye ulaşım**, en sık dile getirilen sorunlar arasında yer almaktadır. Yalnız annelerin 11'inin hanesinde düzenli ilaç kullanan bir kişi bulunmaktadır. Annelerin tamamı ilaçlara reçeteyle erişebildiklerini ifade etmekle birlikte, ilaçları temin etmekte zorluk yaşadıklarını belirtmiştir.

Sağlık hizmeti alırken yaşanan zorluklar:

Yaşanan zorluk	Anne sayısı
Randevu alma	17
Hastaneye ulaşım	16
İlaç alabilme	10
Doktora kendini anlatma	6
Tedaviyi anlama	5

Yaşanan bu zorlukların aşılmasında derneğin desteği önemli olmuştur. Özellikle sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmaya yönelik destek kapsamında 4 hanenin doktora ulaşma, muayene olma ve gerekli yönlendirmelere erişme konusunda destekten faydalandığı görülmüştür.

Projedeki hedeflerden biri, annelerin hem kendi sağlıklarını hem de çocuklarının sağlığını korumak amacıyla düzenli kontrollere gitmelerini sağlamaktır. Projenin başlangıcında 10 yalnız anne, yılda bir kez kontrol amacıyla doktora gittiğini ifade etmiştir. Düzenli doktor kontrolüne gidenlerin çoğunlukla kronik rahatsızlıkları bulunan ve halihazırda doktor takibinde olan anneler olduğu görülmüştür. Annelerin tamamı ise çocuklarının sağlık kontrollerini düzenli olarak takip ettiklerini ifade etmiştir.

Bununla birlikte annelere, gebelik ve lohusalık dönemlerinde yakın akrabaları dışında bir sağlık kuruluşundan bilgi alıp almadıkları sorulmuş ve yalnızca 2 anne bu soruya olumlu yanıt vermiştir. Bu durum, gebelik takibi yapılmış olsa dahi annelerin sağlık bilgisine erişimde zorluk yaşayabildiklerini göstermektedir.

Genel sağlık durumunu etkileyen faktörlerden biri de **sağlıklı ve yeterli gıdaya erişimde yaşanan güçlüklerdir.** 20 anneden 15'i öğün atladığını ifade etmiştir.

İki günde bir öğün atlayan anne sayısı: 9
Haftada 2-3 kez öğün atlayan anne sayısı: 4
Haftada bir kez öğün atlayan anne sayısı: 2

"Çocuklarınızın öğün atladığı oluyor mu?" sorusuna 7 anne olumlu yanıt vermiştir. Söz konusu çocukların tamamı 18 yaşın altındadır.

İki günde bir öğün atlayan çocuk sayısı: 1
Haftada 2-3 kez öğün atlayan çocuk sayısı: 6

Projedeki tüm anneler, kendilerinin ve çocuklarının en iyi ihtimalle 6 ayda bir kırmızı et ve balık tüketebildiğini ifade etmiştir. Hanelerin dörtte üçü tavuk ve sakatatı ancak 2-3 ayda bir tüketebilmektedir. **Sağlıklı ve besleyici gıdaya erişememe, özellikle çocukların gelişimi açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır.** 7 annenin çocuğunda obezite, otizm, öğrenme güçlüğü ve görme engeli gibi sağlık sorunları bulunmaktadır. Ayrıca astım ve nefes alma güçlüğü yaşayan çocuklar da bulunmaktadır. Bu çocukların yaşadığı evlerin tamamında rutubet ve küf sorunu görülmektedir. Dolayısıyla **beslenme ve yaşam koşulları çocukların sağlığını tehdit eden bir unsur** olarak ortaya çıkmaktadır.

Hijyenik ped ihtiyacına bakıldığında, 9 anne hanenin ped ihtiyacını karşılayabildiğini ifade ederken 11 anne peçete, poşet ve kumaş gibi evde bulunan malzemeleri kullandıklarını veya bebek bezlerini keserek bu ihtiyacı karşılamaya çalıştıklarını aktarmıştır. **Kadınların temel ihtiyaçlarından biri olan hijyenik pede erişememeleri aynı zamanda sağlıklarını tehdit eden bir unsur** oluşturmaktadır. Proje boyunca 10 haneye, hanelerin ihtiyaçları doğrultusunda hijyenik pedin yanı sıra diş macunu, diş fırçası, deodorant ve şampuan gibi hijyen ürünleri sağlanmıştır.

Sağlık hizmetlerine erişme hedefinde skorlama

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Erişim yok	Kadın / çocuk sağlık hizmetine gitmiyor.
1	Sınırlı erişim	Acil durumlarda gidiyor; randevu almada zorlanıyor.
2	Düzensiz ama artan erişim	Çocukların bazı kontrolleri yapılıyor; annenin kendi sağlığı erteleniyor.
3	Temel düzeyde düzenlilik	Çocukların temel sağlık kontrolleri oturuyor; annenin bir–iki sağlık hizmetine erişimi sağlanır.
4	Kırılgan ama istikrarlı erişim	Aile hekimi takibinin düzenli hale gelir; kronik ve senelik kontrollerin takibi yapılır.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. 1,75 → 3,30 (+1,55) I 20 / 20 anne ilerledi.

Sağlığa erişim kapsamında değerlendirilen 20 annenin tamamında sağlık hizmetlerine bilinçli erişim açısından skor artışı görülmüştür. Başlangıçta 1,75 olan ortalama skorun sonuçta 3,30'a yükseldiği görülmektedir. Annelerin 9'unda 1 puanlık, 11'inde ise 2 puanlık artış gerçekleşmiştir. Sonuç skorlarına bakıldığında 8 annenin 4, 10 annenin 3 ve yalnızca 2 annenin 2 puan düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan **sağlık hizmetlerine erişim, proje kapsamında değişimin yaygın ve belirgin biçimde gerçekleştiği alanlardan biridir.**

Sağlığa erişimde **sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırma (SD), kamu desteklerine yönlendirme (KD), psikolojik destek (PD), nakdi destekler (ND / DD)** ve sağlık takibi / yönlendirme faaliyetleri öne çıkmaktadır. Bu hedef kapsamında, kadınlarla düzenli iletişim kuran ve güven ilişkisi geliştiren proje ekibinin yönlendirmelerinin, hanelerin sağlık hizmetlerine erişimini destekleyen somut adımlara dönüşebildiği görülmüştür. Kadınlar kendilerini desteklenmiş hissettikçe moralleri ve cesaretleri de artmaktadır. Düzenli aile hekimine gitme, doktor tarafından sunulan tedaviye başlama, ilaç kullanımına özen gösterme, çocukların sağlık durumlarını yakından takip etme proje boyunca en sık gözlemlenen iyileşme alanlarıdır.

Nitel veriler incelendiğinde, **değişimin en belirgin göstergelerinden birinin annelerin kendi sağlıklarını ertelemek yerine sağlık hizmetlerine başvurmaya ve kontrollerini düzenli takip etmeye başlamaları olduğu** görülmektedir. Başlangıçta kendi sağlık ihtiyaçlarını takip etmeyen bir anne, telefon görüşmeleri ve ev ziyaretlerinde yapılan

yönlendirmelerin ardından kontrollerine gitmeye başlamıştır. Ağır depresyonda olan ve sağlık durumunun kötüleşmesi nedeniyle çalışamaz hale gelen başka bir anne ise yapılan yönlendirme ve teşvik sonucunda doktora başvurmuş, tedavisini tamamlamış ve yeniden çalışabilecek duruma gelmiştir. Benzer şekilde kendi sağlığından endişe etmesine rağmen doktora gitmeyen bir anne, destek sürecinde sağlık kuruluşuna başvurmuş ve diyabeti olduğunu öğrenmesinin ardından sağlığına dikkat etmeye başlamıştır. Ailesinde genetik kist öyküsü bulunan başka bir anne ise psikolojik destek ve yönlendirmeler sonucunda kontrollerini yaptırmış ve düzenli sağlık takibine alınmıştır. Bu örnekler, annelerin sağlık sorunlarını ertelemek yerine fark etme ve sağlık sistemine başvurma davranışlarında önemli bir değişime işaret etmektedir.

Bir anne gerekli ameliyatlarını olmuş, düzenli doktor kontrollerine gitmeye ve ilaçlarını düzenli kullanmaya başlamıştır. Başka bir anne tansiyonunu sürekli ölçerek sonuçları kaydetmekte ve doktor kontrollerini düzenli sürdürmektedir. Bu örneklerde de değişim, yalnızca sağlık kuruluşuna erişim sağlanması değil, annenin kendi tedavi sürecinin aktif bir takipçisi haline gelmesi açısından önem taşımaktadır.

Nitel veriler, annelerin kendi sağlık ihtiyaçlarını çocuklarının sağlık ihtiyaçlarıyla birlikte yönetme kapasitelerinin de geliştiğini göstermektedir. Bazı anneler çocuklarını düzenli olarak aile hekimine götürmekte, doktor kontrollerini ve ilaç kullanımını takip etmekte; çocukları hastalandığında sağlık kuruluşlarına zamanında başvurmaktadır. Bir anne çocuklarından biri hastalandığında hastalığın diğer çocuklara bulaşmasını önlemek amacıyla hızlı biçimde doktor kontrolünü sağlamaktadır. Nöbet geçiren bir çocuğu olan başka bir anne aylık kan tahlillerini düzenli takip etmektedir. Bir diğer anne ise çocuğunun astımı nedeniyle ev koşullarını iyileştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerine bilinçli erişimin, yalnızca hizmete ulaşma değil, koruyucu davranış geliştirme, sağlık durumunu izleme ve gerekli durumlarda zamanında harekete geçme biçiminde de ortaya çıktığı görülmektedir.

Bununla birlikte, bu değişimin bütün annelerde aynı düzeyde gerçekleşmediği de görülmüştür. Sonuç skoru 2 düzeyinde kalan iki annenin ortak özelliği, çocuklarının sağlık ihtiyaçlarını takip etmelerine rağmen kendi sağlıklarını geri plana atmaya devam etmeleridir. Bunlardan biri sık ev değiştirmek zorunda kaldığı ve yaşam koşulları nedeniyle yıprandığı için çocuklarının sağlık takibini yapmakla birlikte kendisine gereken özeni gösterememektedir. Diğer anne ise çocuklarının sağlığına özen göstermesine rağmen kendi sağlık ihtiyaçlarını takip edememekte ve içinde bulunduğu koşullarda önceliğini can güvenliğini sağlamaya vermektedir. Bu durum, **sağlık hizmetlerine erişimin yalnızca sağlık sisteminin ulaşılabilirliğiyle ilişkili olmadığını; barınma, güvenlik ve ekonomik koşullar gibi daha temel ihtiyaçların karşılanma düzeyinin de kadınların kendi sağlıklarına ayırabilecekleri zaman ve kaynak üzerinde belirleyici olduğunu** göstermektedir.

Değişimle ilişkilendirilen proje desteklerine bakıldığında sağlık hizmetlerine erişimde özellikle sağlık alanındaki yönlendirme ve desteklerin yanı sıra takip ve danışmanlık, psikolojik destek ve ekonomik desteklerin birlikte etkili olduğu görülmektedir. Annelerin sağlık sorunlarını fark etmeleri ve uygun sağlık hizmetlerine yönelmeleri açısından telefon

görüşmeleri, hane ziyaretleri ve düzenli takip önemli bir işlev görmüştür. Bazı vakalarda psikolojik destek de sağlık hizmetine erişimin önünü açmıştır; sağlık kaygısı, depresyon veya korku nedeniyle doktora gitmeyen annelerin psikolojik destek ve yönlendirmeyle sağlık kuruluşlarına başvurdukları görülmektedir.

Nakdi ve düzenli ekonomik destekler ile gıda desteğinin de sağlık alanındaki değişime önemli katkıları bulunmaktadır. Örneğin bir anne, sağlıklı beslenmenin önemini dikkate alarak verilen market desteğiyle meyve ve sebze aldığını belirtmiştir. Dolayısıyla proje etkisi yalnızca anneleri sağlık kuruluşlarına yönlendirmek üzerinden değil; sağlık hizmetlerine başvurmayı, tedaviyi sürdürmeyi ve sağlığı koruyucu davranışları mümkün kılan ekonomik ve sosyal koşulların desteklenmesi üzerinden de ortaya çıkmıştır.

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin-aktörlerin rolü

Annelerin sağlık hizmetlerine bilinçli erişimindeki değişimde aile hekimleri, hastaneler, eczaneler ve diğer sağlık profesyonellerinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Annelerin proje başlangıcında, randevu alma, hastaneye ulaşım, ilaç temin etme konusunda güçlük yaşadığını belirtmesi, sağlık hizmetlerinin varlığının tek başına bu hizmetlere etkin erişim anlamına gelmediğini göstermektedir. Bunun yanında annelerin doktora kendini anlatmakta, tedaviyi anlamakta zorlanması, sağlık okuryazarlığının ve sağlık profesyonelleriyle kurulan iletişimin de erişimin önemli bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Proje sürecinde aile hekimliği annelerin hem kendi sağlıkları hem de çocuklarının sağlık kontrolleri açısından düzenli ve erişilebilir bir başvuru noktası olarak öne çıkarken, eczanelerin de özellikle ilaçların doğru kullanımı konusunda bilgi alınan aktörlerden biridir.

Bununla birlikte proje başlangıç verileri, annelerin sağlık durumunun sağlık sistemi dışındaki koşullardan güçlü biçimde etkilendiğini göstermektedir. Yetersiz beslenme, sağlıklı gıdaya erişememe, rutubetli ve küflü konutlarda yaşama, hijyen ürünlerine erişememe, ekonomik güçlükler ve yoğun bakım sorumlulukları hem annelerin hem de çocukların sağlık durumunu doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla sağlık hizmetlerine bilinçli erişimde kalıcı bir değişimin yalnızca sağlık sisteminin sunduğu hizmetlerle sağlanması mümkün değildir. Sosyal hizmetler, yerel yönetimler, eğitim ve bakım kurumları ile sosyal destek mekanizmalarının sağlık sistemiyle birlikte ve birbirini tamamlayacak biçimde çalışması gerekmektedir. **Projenin ayni, nakdi, gıda, barınma ve hijyen desteklerinin sağlık alanındaki değişime katkısı da bu bütüncül yaklaşımın önemini** göstermektedir.

Sorun alanları ve öneriler

Yalnız annelerin hepsi bu değişim hedefinde değişim yaşamıştır. Proje genel sağlık durumlarını takip edebilmelerini, çocuklarının sağlık kontrollerini yaptırmaları konusunda planlı olmalarını hedeflemiştir. Burada verilen yönlendirme ve birçok alanda verilen destekler yalnız annelerde etkili olmuştur. Bununla birlikte sağlığa erişimde yaşanan bazı zorluklar yapısal olarak devam etmektedir. Randevu almada zorluk, dijital araçları kullanamama, önerilen tedaviyi anlayamama, sağlık okuryazarı olacak eğitime sahip olmama, hastaneye gidecek paraya sahip olmama gibi durumlar devam etmektedir. Derin

oksulluk içindeki yalnız anneler için bu zorlukların aşılmasında kamu kaynakları ve politikaları önemli bir yere sahiptir. Kamu hizmetlerinin bu engelleri kaldıracak yeni adım atması, bu özellikteki kırılgan grupların sağlığa erişimini kolaylaştıracaktır.

Öte yandan temel sağlık okuryazarlığı eğitimleri veren STK'lardan destek alınabilir. Cinsel sağlık ve üreme sağlığı, hijyen, sağlık sisteminin işleyişi gibi konularda eğitimle annelerin bilgi ve farkındalık düzeyleri geliştirilmesi sağlığın korunması yönünde daha büyük değişimlerin önünü açabilir.

Son olarak, proje başlangıç verileri sağlık hakkına erişimin derin yoksulluk koşullarından bağımsız değerlendirilemeyeceğini açık biçimde göstermektedir. **Annelerin ve çocukların öğün atlamak zorunda kalması, protein kaynaklarına son derece sınırlı erişebilmesi, bazı çocukların astım ve nefes alma sorunlarına rağmen rutubetli ve küflü konutlarda yaşaması ve annelerin yarısından fazlasının hijyenik pede düzenli erişememesi,** sağlık üzerinde doğrudan etkili olan koşullardır. Ayrıca özel bakım gerektiren engelli, otizmli çocuklar için de eğitim destekleri önemli bir ihtiyaçtır. Bu nedenle yalnız annelerin sağlığını desteklemeye yönelik politikaların yalnızca sağlık kuruluşlarına erişime odaklanmaması; **yeterli ve sağlıklı beslenmeye erişim, güvenli ve sağlıklı barınma, hijyen ürünlerine erişim, çocuk bakım desteği, özel eğitim desteği ve sosyal güvence** gibi sağlığın sosyal belirleyicilerini de kapsaması ve kamunun bu yönde hizmetler üretmesi gerekmektedir. Sağlık alanındaki güçlenmenin sürdürülebilirliği, annelerin sağlık hizmetlerini nasıl kullanacaklarını bilmelerinin yanı sıra sağlıklı yaşayabilecekleri koşullara sahip olmalarıyla mümkündür.

Hedef 3: Yalnız annelerin psikolojik olarak güçlenmesi

Proje faaliyetlerinin başladığı dönemde hane takip sistemi formunun hazırlanmasıyla, proje hedef grubuna duygusal durumlarıyla ilgili bir dizi soru sorulmuştur. Bu sorular hem yalnız annelerin psikolog desteği ihtiyacını belirlemeye hem de kendi duygu durumlarını tanımlamaları yönünde zihinsel egzersiz yapmaya teşvik etme amacını taşımıştır. **Geçim sıkıntısı, insanları öncelikle fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneltirken duygusal ihtiyaçlarının geri planda kalmasına ve sağlık sorunlarının ağırlaşmasına yol açabilmektedir.**

Formda annelere nasıl hissettikleri sorulmuştur ve olumlu-olumsuz hisler arasında hissettiklerini seçmeleri istenmiştir. En çok seçilenlerden görüldüğü kadarıyla, anneler çoğunlukla olumsuz hisler içindedir. Yalnız annelerin verdiği yanıtlar arasında bunalmış, tükenmiş, endişeli hissetmek en sık karşılaşılan olumsuz hisler arasındadır. Bununla birlikte 5 anne, umutlu ve mutlu hissettiğini ifade etmiştir.

Son zamanlarda kendini nasıl hissediyorsun?	
Mutlu	1
Umutlu	4
Mutsuz	0
Umutsuz	1
Bunalmış	12
Endişeli	5
Tükenmiş	10
Sıkışmış	4
Çaresiz	4
Riskte	1

Seçeneklerde yer almamasına rağmen “Riskte” hissettiğini ifade eden bir anne olmuştur. Bu anne boşanma aşamasındaki eşinin şiddetinden kaçmak için 4 çocuğu ile sürekli ev değiştiren annedir.

Yalnız annelere yardım istemekte zorlanıp zorlanmadıkları sorulmuştur. Bir anne hariç tüm anneler zorlandıklarını, utandıklarını ifade etmiştir. Bu durum yalnız annelerin içinde bulundukları geçim zorluğunda yalnızlaşmaları riskini taşımaktadır. Öte yandan duygusal iyi olma hallerini olumsuz etkileyen bir faktördür. Bir başka soru da “Maddi ve manevi zorlandığın zaman yardım isteyebileceğin, güvendiğin tanıdıkların var mı?” olmuştur, bu soruya da olumlu yanıt veren yalnızca bir anne olmuştur.

Proje hedefinde yer alan anneler yalnız ebeveynlerdir ve hanenin sorunlarıyla genellikle tek başına ilgilenmektedirler. Bu nedenle annelerin yalnızlık hissinde azalma yaşaması değişim hedeflerinden bir tanesidir. Annelere projenin başladığı dönemde yalnız hissettikleri anların sıklığı sorulmuştur. Dernekle ilişkilerinin projeden önceye dayandığını dikkate aldığımızda bu veri bir kıyas yapmamızı mümkün kılmasa da projenin etkisine dair bize veri verecektir çünkü proje ile psikolog desteği eklenmiş, ailelerin takibi çok daha düzenli hale gelebilmiştir.

Yalnız hissetme sıklığı	
Sıklıkla	4
Ara sıra / Bazen	9
Nadiren	5
Hiç yalnız hissetmiyorum.	2

Yalnız anneler proje kapsamında psikolog görüşmesine erişebilmişlerdir. Daha önceden psikolojik desteğe ihtiyaç duyan annelerin olup olmadığı ve bu ihtiyacı karşılayıp karşılayamadıklarına bakılmıştır. 20 yalnız annenin 17'si "psikolojik desteğe hiç ihtiyaç duydunuz mu?" sorusuna evet yanıtını vermiştir. Bu ihtiyaç karşısında 3 anne arkadaşıyla dertleştiğini, 8 anne Derin Yoksulluk Ağı'ndan destek aldığını, 5 anne herhangi bir adım atmadığını ve 1 anne ise ilaç kullandığını belirtmiştir.

Psikolojik durumun beden sağlığını da etkilediği bilinmektedir. Yalnız annelere fiziksel olarak nasıl hissettikleri de sorulmuştur. Alınan yanıtlarda canlı, enerjik hislerine kimse olumlu yanıt vermezken, 12 anne **yorgun** hissettiğini, 6 anne **tükenmiş**, 5 anne normal ve **bitkin**, 4 anne de **ağrılı** hissettiğini ifade etmiştir.

Proje hedef gurubunun psikolojik iyileşme olarak ulaşmak istedikleri nihai hedef geleceğe dair umutlu olma, gelecekle ilgili planlar yapabilecek iyilik halinde olmalarıdır. **Proje desteklerinin başında yapılan ankette annelerin hiçbirinin geleceğe dair bir planı olmadığı görülmüştür.**

Yakın zamanda planlamaya dair ise bir anne, tedavi sürecine dair planları olduğunu ifade etmiştir, 13 kişi bilmediğini, fikrinin olmadığını, 6 kişi de bir planı olmadığını söylemiştir. 3 yalnız anne ise planladığı bir iş fikri olduğunu söylemiştir. Bunlardan ikisi bu fikirden bahsetmiştir: biri evde salça yapıp satmayı, diğeri de dikişle alakalı üretim yapmayı düşündüğünü ifade etmiştir.

Geleceğe dair nasıl hissediyorsunuz?	
Çok umutluyum	0
Umutluyum	6
Ne umutluyum ne umutsuzum	11
Umudum yok	2
Hiç umudum yok	1

Psikolojik güçlenme hedefinde skorlama

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Çok kötü	Yoğun kaygı, depresyon, işlevsellik çok düşük.
1	Kısmi farkındalık	Stres var ama destek arayışı da var.
2	İyileşme başlangıcı	Kaygı az; duygusal stabilite var. Yardım ister.
3	Denge kurma	Stresle daha iyi baş eder, "yalnız değilim" hissine sahiptir. Öz değerlilik var. Kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik adımlar atar.
4	Görece içsel güçlenme	Geleceğe dair motivasyon var, kendi ihtiyacını karşılıyor. Geleceğe dair umut hisseder, gelecek planları yapar.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. 1,35 → 3,10 (+1,75) — I 20 / 20 anne ilerledi, **en yüksek ortalama gelişim.**

Bu hedef kapsamında değerlendirilen 20 annenin tamamında psikolojik iyilik hali açısından skor artışı görülmüştür. Başlangıçta 1,35 olan ortalama skorun sonuçta 3,10'a yükseldiği görülmektedir. Annelerin 7'sinde 1 puanlık, 11'inde 2 puanlık, 2'sinde ise 3 puanlık artış gerçekleşmiştir. Bu açıdan **psikolojik güçlenme, proje kapsamında değişimin en yaygın ve belirgin biçimde gözlendiği alanlardan biri** olarak öne çıkmaktadır.

Nitel veriler, skor değişimlerinin annelerin kendilerini daha güçlü ve özgüvenli hissetmeleri, yalnızlık duygularının azalması, yaşadıkları güçlüklerle baş etme kapasitelerinin artması ve geleceğe daha umutlu bakmaya başlamaları gibi farklı biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Bir anne yapılan görüşmeler sonucunda **özgüveninin önemli ölçüde arttığını** ifade ederken, başka bir anne psikolog desteği ve hane ziyaretleri sayesinde **kendisini artık yalnız hissetmediğini, yaşadığı zorluklarla baş edebildiği için güçlü hissettiğini ve geleceğe daha umutlu baktığını** belirtmiştir. Yalnızlık hissinde azalma dikkat çekicidir. 18 anneye destek almaya başladıklarından beri yalnızlık hislerinde azalma olup olmadığı sorulmuş, 17'si azaldığını ifade etmiştir. Psikolojik destek alan başka bir anne ise görüşmelerin kendisine huzur verdiğini, sorunlarını anlatabilmenin onu rahatlattığını ve yaşadığı sıkışmışlık hissinin azaldığını ifade etmiştir.

Değişimin, başlangıçtaki ağır psikolojik yükü düşünüldüğünde bazı annelerde daha temel bir iyileşme biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Başlangıç skoru 0 olan ve ağır depresyon halinde olduğu belirtilen bir annenin, sağlık tedavisinin başlaması ve ev koşullarının iyileşmesiyle birlikte duygularının daha stabil hale geldiği ve sonuç skorunun

2'ye yükseldiği görülmektedir. Benzer biçimde psikolojik destek sonrasında yaşadığı bunalımdan çıktığı belirtilen bir anne, doktorunun yaşadığı bazı sağlık sorunlarının stresle ilişkili olabileceğini belirtmesinin ardından psikolojik destek sürecine düzenli devam etmiş; aynı zamanda kendisine iyi gelen akraba ve arkadaşlarıyla yeniden görüşmeye başlamıştır. Bu örnekler, psikolojik güçlenmenin yalnızca kişinin kendisini daha iyi hissetmesiyle sınırlı olmadığını, kendi iyilik halini destekleyen davranışları fark etme ve sürdürme kapasitesindeki gelişimi de içerdiğini göstermektedir.

Proje ekibinin dikkatini çeken bir diğer değişim, **annelerin kendi ihtiyaçlarını fark etmeleri ve kendilerine alan açmaya başlamalarıdır.** Çocuğuna sağlanan kreş desteği sayesinde kendisine zaman ayırabildiğini ve "nefes alabildiğini" ifade eden bir annenin yanı sıra, zorlu bir yılın ardından kendisini ve kızını motive etmek amacıyla bir arkadaşının yanına tatile giden bir anne bulunmaktadır. Bir başka anne, psikolojik destek sürecinin ardından "ben sağlıklı olursam çocuklarımın başında olurum" diyerek kendi sağlığını daha fazla önemsemeye başlamıştır. Psikolojik destek görüşmelerinin hiçbirini aksatmayan başka bir anne ise sıkıldığında yürüyüşe çıkmak, kendisine kahve yapmak ve komşularıyla görüşmek gibi kendisine iyi gelen yöntemler geliştirmiştir. Bu örnekler, annelerin bakım veren rollerinin yanında kendi fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını da fark etmeye ve iyilik hallerini destekleyecek küçük ancak sürdürülebilir pratikler oluşturmaya başladıklarını göstermektedir.

Değişimin önemli bir diğer boyutu, **destek istemenin bir güçsüzlük göstergesi olmaktan çıkarak annelerin baş etme stratejilerinden biri haline gelmesidir.** Bazı annelerin zorlandıklarında derneğe ulaşabileceklerini bilmenin kendilerine güç verdiğini ifade ettikleri; bazılarının ise kamu kurumları, sağlık kuruluşları veya yakın çevrelerinden destek istemeye başladıkları görülmektedir. Hatırlayacak olursak, anneler yardım istemekten utandıklarını ifade etmişlerdi, proje ekibinin desteği ile cesaretlendiklerini söylemek mümkündür. Örneğin bir anne, zorlandığı durumlarda destek isteyebilmekte ve kendisini yeniden motive edebilmektedir. Şiddet ve eş baskısıyla karşılaşan başka bir anne ise yaşadığı durumu kamu kurumlarına ve kolluk kuvvetlerine aktararak yardım talep etmektedir.

Annelerin psikolojik iyilik halindeki değişimin yalnızca doğrudan psikolojik destek sonucunda gerçekleşmediği de görülmektedir. İlgili destekler incelendiğinde takip ve danışmanlık desteği 10, psikolojik destek ise 8 annenin değişimiyle ilişkilendirilmiştir. Bunun yanında ayni, nakdi, kira, fatura, sağlık, barınma ve çocuk bakımına yönelik desteklerin de psikolojik iyilik halindeki değişime katkı sağladığı görülmektedir. Örneğin fatura ve gıda giderlerinin desteklerle karşılanması bir annenin ekonomik stresini azaltarak "nefes alabildiğini" hissetmesine olanak vermiştir. Bir başka anne, taşınma sürecinde kira, nakliye ve kontrat konusunda desteklenmesinin kendisini yalnız hissetmesini azalttığını belirtmiştir. Çocuğuna sağlanan kreş desteği başka bir annenin kendisine zaman ayırabilmesine olanak sağlamış; evindeki tahtakurusu sorununun çözülmesi ve eşya desteği ile yaşam koşullarının iyileşmesi ise aynı **annenin özgüveninin artmasına ve evinde yeniden misafir ağırlayabilmesine** katkıda bulunmuştur.

En yüksek değişimin görüldüğü iki annede skor 1'den 4'e yükselmiştir. Bunlardan biri çocuklarını devlet korumasından yanına alarak onlarla yeni bir yaşam kurmuş, evini oluşturmuş ve hanesini geçindirebilecek bir ekonomik düzene ulaşmıştır. Anne, aldığı psikolojik destekle birlikte geçmişte yaşadığı zor dönemin etkisinden uzaklaşabildiğini ifade etmiştir. Diğer anne ise psikolojik destek sürecine yüksek düzeyde devamlılık göstermiş; geleceğe daha umutlu bakmaya başlamış ve kendisine iyi gelen gündelik faaliyetlerden ve sosyal ilişkilerden oluşan bir destek mekanizması geliştirmiştir. Bu iki örnek de **psikolojik güçlenmenin, profesyonel psikolojik desteğin yanı sıra yaşam koşullarındaki iyileşme, sosyal ilişkilerin güçlenmesi ve kişinin kendi iyilik halini yönetebilme kapasitesinin gelişmesiyle birlikte gerçekleştiğini göstermektedir.**

Bununla birlikte skor artışı, annelerin yaşamlarındaki stres kaynaklarının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Örneğin iş bulamaması ve çocuklarının küçük olması nedeniyle kronik stres yaşadığı belirtilen bir anne, buna rağmen içinde bulunduğu koşullar karşısında çaba göstermesi gerektiğinin farkında olduğunu ifade etmektedir. Kendisinin ve kızının sağlık sorunları nedeniyle ruhsal olarak yorgun olan başka bir anne ise aldığı desteklerle mevcut koşulları yönetebildiği için kendisini daha iyi hissettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu hedef kapsamında gözlenen değişim, annelerin sorunlarla baş etme, ihtiyaçlarını fark etme, destek isteme ve kendi iyilik hallerini koruyacak yollar geliştirme kapasitelerinin güçlenmesi olarak değerlendirilmiştir.

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin-aktörlerin rolü

Annelerin psikolojik iyilik halindeki değişimde proje kapsamında sunulan **psikolojik destek ve düzenli takip** önemli bir rol oynamakla birlikte, nitel veriler psikolojik güçlenmenin annelerin yaşamlarının diğer alanlarında gerçekleşen değişimlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Sağlık sorunlarının tedavi edilmesi, barınma koşullarının iyileşmesi, ekonomik yükün hafiflemesi gibi birçok güçlenme birbirini beslemektedir. Değişimin gerçekleşmesinde yoksulluk içinde olan yalnız anneyi destekleyen tüm ekosistemin etkisi vardır ancak doğrudan etki psikolog görüşme desteği ve derneğin düzenli takip ve yönlendirmesi ile oluşmuştur.

Sorun alanları ve öneriler

Herhangi bir sorun alanı tespit edilmemiştir. Psikolojik desteğin telefon görüşmesiyle yapılması kadınların ihtiyaçlarına uyumlanmış olduğunun bir göstergesidir. Benzer uygulamanın kamu desteklerinde de yerini alması, kamunun kaynaklarını bağımsız gönüllü psikologlar aracılığı ile genişletmesi önerilir. Ayrıca annelerin birbirleriyle deneyim paylaşabilecekleri güvenli alanların oluşturulması, yalnızlık hissinin azalmasına ve akran desteğinin gelişmesine katkı sağlayabilir.

Son olarak psikolojik güçlenmenin sürdürülebilirliği için çocuk bakım desteği, güvenli barınma, ekonomik destek, istihdam, sağlık hizmetlerine erişim ve sosyal destek mekanizmalarının psikolojik destekten bağımsız düşünülmemesi gerekmektedir. Veriler, bazı annelerin kendilerine zaman ayırabilmelerinin ancak çocuk bakım yükünün hafiflemesiyle, bazılarının kaygılarının ise temel giderlerinin karşılanması veya barınma

koşullarının iyileşmesiyle mümkün olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yalnız annelerin psikolojik iyilik halini destekleyen müdahalelerin, bireyin dayanıklılığını artırmayı hedeflerken aynı zamanda psikolojik yükü sürekli olarak yeniden üreten yapısal koşulları azaltmaya yönelik bütüncül bir yaklaşımla tasarlanması önerilmektedir.

Hedef 4: Yalnız annelerin çocuklarının gelişimlerini destekleyebilmesi

Annelerin çocuklarının gelişimlerini destekleyebilmesi hedefi proje kapsamında çocuklarla doğrudan ilişki ve çok boyutlu bir hedeftir. Çocukların gelişimleri için ihtiyaç duydukları besinleri almaları, okula devam etmeleri, ruhsal ve fiziksel iyilik halinin yüksek olması, annelerin sosyal, duygusal ve ekonomik imkanlara ve becerilere sahip olabilmesine bağlıdır. Bu çerçevede projenin faaliyetlerinin başladığı dönemde 20 anneye çocukların temel ihtiyaçlarına, beslenme düzenlerine ve yaşam koşullarına dair bilgiler toplanmıştır. Bu bilgiler ışığında hanelere özel destekler geliştirilmiştir.

Projede yer alan yalnız anneler arasında bebeği olan iki anne vardır. İki anneden biri bebeğine zaman zaman bez alamadığını, böyle durumlarda poşet kullandığını ifade etmiştir.

Toplanan verilere göre, 19 annenin 9'u okula giden çocuklarına beslenme koyamadığını ifade etmiştir. Beslenme koyan annelerin iki tanesi iki günde bir koyabildiğini belirtirmiştir. Annelerin bazıları harçlık vermekte bazıları da ekmek arası, tost veya evde olan öğünlerden beslenme hazırladığını belirtmiştir. Özetle okula giden toplam 40 çocuktan 23'ü beslenme ile okula gidebilmektedir.

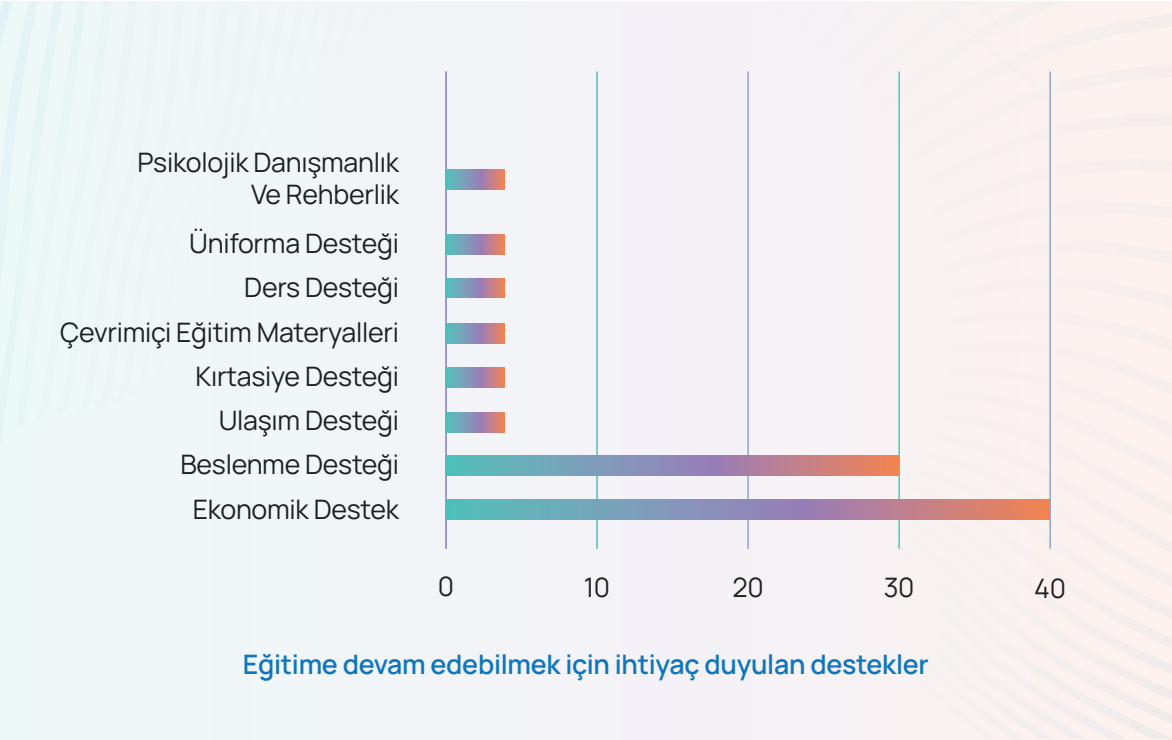
18 yaş altında, okul döneminde olan 4 çocuk okula gitmemektedir. Bu çocuklar, kardeşlerin en büyükleridir. Yaşları 13, 15, 16 ve 17'dir. **Hepsinin okula gitmeme nedeni ekonomik sebeplerdir. Hepsi annelerinin çalışabilmesi için evde kardeşlerine bakmaktadır.** İki oğlan iki kız çocuğundan oluşan bu çocuklar, ev değişikliği nedeniyle ev ekonomisinin daha kırılgan hale geldiği bir zamanda ev ekonomisine dolaylı katkı sunmak zorunda kalmıştır.

Okulu bırakma riski taşıyan çocuk sayısı ise 8'dir. **Okul bırakma riski yüksek olan çocukların nedenlerinin başında ekonomik nedenler, ev değişikliği,** 2 çocuk içinse ise ekonomik nedenlerin yanı sıra **akran zorbalığı gelmektedir.** Akran zorbalığını yaşayan 6 çocuk olduğu tespit edilmiştir, bunlar 10-15 yaşları arasında değişen 3 kız 3 oğlan çocuğudur.

Çocuklara katıldıkları sosyal aktivite ve hobileri de sorulmuştur. Yalnızca 5 tane çocuk yaptığı sosyal aktivitelerden bahsetmiştir: bunlar kitap okuma, futbol kursuna gitme, basket oynama, hayvanlarla ilgilenme, ebru ve kodlamadır.

20 hanede yaşayan 52 çocuktan yalnızca 13 tanesinin masa, oda veya oyun alanı gibi kendine ait bir alanı vardır.

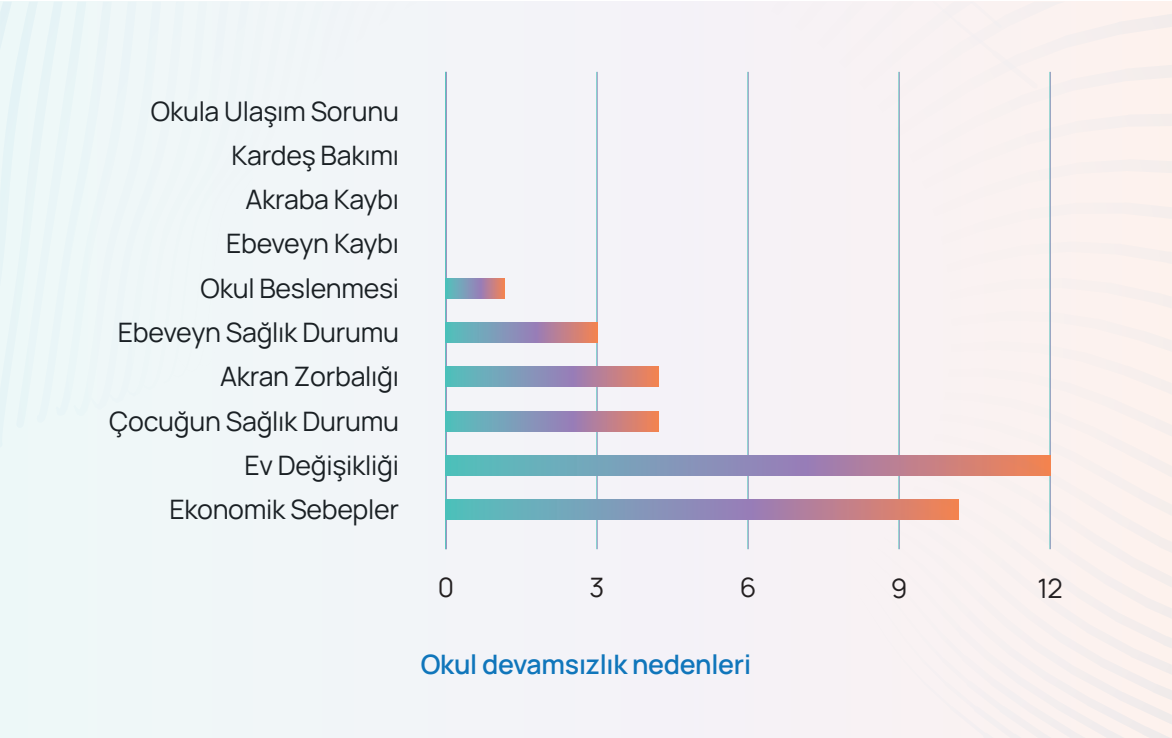
Eğitime devam etmek için tüm anneler ve çocuklar desteğe ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Buna göre ihtiyaç duyulan destekler aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Eğitime devam edebilmek için ihtiyaç duyulan destekler

Grafikten de anlaşılacağı gibi en başta **ekonomik destek** en çok ihtiyaç duyulan destektir. Ardından beslenme desteği gelmektedir. Çocuklar okulda kantinden alışveriş yapmak için de evden beslenme götürmek için de desteğe ihtiyaç duymaktadır.

20 annenin toplam 49 tane 17 yaş ve altı çocuğu vardır. Bunlardan 9'u hiç okul devamsızlığı yapmamış, 8 tanesi az, 5 tanesi orta düzeyde devamsızlık yapmıştır. Bu **çocuklardaki devamsızlık nedenleri sağlık durumu, ekonomik sebeplerdir. 19 çocuğun devamsızlık nedeni ise başta ev değişikliği, ardından akran zorbalığı gelmektedir.** Ekonomik sebepler ve sağlık durumu devamsızlık durumu yüksek olan kişilerde az rastlanan nedenler arasında yer almıştır. Projenin başlangıcında hanelerde çalışan çocuk yoktur. Proje boyunca da olmamaya devam etmiştir.

Okul devamsızlık nedenleri

Çocukların gelişimlerini destekleyen bir başka unsur da çevrelerinde iyi örnekler, rol model alabilecekleri kişilerin varlığıdır. Annelere "çocukların etrafında üniversiteye giden biri var mı?" sorusuna 4 kişi olumlu yanıt vermiştir.

Çocukların gelişimlerini destekleyecek en önemli desteklerden biri evde geçirilen zamandır. Çocuk gelişiminde ebeveynlerin rolü çok büyüktür. Bu sorumluluk proje hedef grubunda annelerin üzerindedir. Annelerin çocuklarıyla geçireceği zamanın onların gelişimlerini destekleyecek biçimde olmasına projede önem verilmiştir. Projede yalnız annelere çocuklarının evde ne ile vakit geçirdiği, kendilerinin gün içinde çocuklarıyla neler yaptığı sorulmuştur. Buna göre 11 hanede çocuklar televizyonla, 8 hanede kardeşleriyle ve oyuncaklarıyla, 5 hanede telefon, tablet ile, 3 hanede de kitapla vakit geçirmektedir. Ev dışındaki etkinlikler ise çok sınırlıdır.

Yalnız anneler çocuklarıyla en çok birlikte yemek yerken vakit geçirdiklerini belirtmiştir. Çocuklarıyla yaptıkları etkinlik olarak 17 anne birlikte yemek yediklerini, 3 anne parka gittiklerini ifade etmiştir. Sosyal aktivite olarak anneler çocuklarıyla çok az nitelikli zaman geçirmektedir. Çocuklarıyla, "okul hayatı", "kafalarına takılan sorunlar" ve "aile hayatı" üzerine sohbet ettiğini veya film izlediğini söyleyen anne sayısı proje başında yalnızca 1'dir.

Birlikte oyun oynadığını ve ödev yaptığını belirten anne sayısı ise 2'de sınırlı kalmıştır. Annelerin eğitim seviyeleri dikkate alındığında ödev desteği konusunda çocuklarının eğitimlerine destek olamaması anlaşılır bir durumdur. Ancak okul takibine gelince, annelerin çocuklarının eğitimine önem verdiği, okulu takip etmeye çalıştığı görülmüştür. Yalnız anneler çocuklarının okuldaki öğretmenleriyle görüştüklerini ifade etmişlerdir, bunlardan 7 tanesi nadiren, 8'i düzenli, 4'ü de çok sık takip ettiğini ifade etmiştir. 19'u da çocuklarının liseye ve üniversiteye gitmesini desteklediğini ifade etmiştir. Bir tanesi ise fikri olmadığını söylemiştir.

Annelerin çocuklarının gelişimlerini desteklenmesi hedefinde skorlama

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Risk çok yüksek	Anne çocuğu veya çocuklarıyla ilgilenemiyor, temel ihtiyaçlarını karşılayamıyor.
1	Kısmi devam	Anne çocuğunun temel ihtiyaçlarını karşılıyor (yemek, uyku, barınma) ancak ruhsal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılayamıyor.
2	Orta düzey iyileşme	Anne hem temel ihtiyaçlarını karşılıyor, hem de ruhsal ve zihinsel ihtiyaçlarını temel düzeyde karşılıyor, ev içinde çocuğu ile sohbet ediyor, onunla kaliteli zaman geçirmeye başlıyor.
3	Temel refah	Anne hem temel ihtiyaçlarını karşılıyor, hem de ev içinde çocuğu ile sohbet ediyor, onunla kaliteli zaman geçirmeye başlıyor + okul takibini yapıyor, çocuğunun okulda kalması için çaba sarf ediyor, çocuğun ev dışı hayatında da var olmaya başlıyor. Sağlık takibini de yapıyor.
4	Kırılgan ama iyi seviye	İlk 3 skordakilerin hepsi + çocuğun geleceği ile ilgili yatırım-plan yapıyor, çocuğu için rol model olma isteği artıyor, çocuğun ev dışı sosyal aktivitelere götürüyor.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. 1,40 → 2,95 (+1,55) I I 20 / 20 anne ilerledi.

20 hanenin tamamında iyileşme görülmektedir; 11 hanede değişim 2+, 9 hanede 1+ düzeyindedir. Ortalama skor değişimi +1,55 puandır.

Bu alandaki değişimler özellikle çocukların eğitim, sağlık, sosyal gelişim ve ihtiyaçlarının daha yakından takip edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çocuğa verilen **oyuncak-kitap (OK), giyim (G), market / gıda (A), teknolojik araç (TA) ve eğitim bursu (B)** gibi destekler bu değişimlerle birlikte sıkça görülmektedir.

Projenin dördüncü hedefi, derin yoksulluk koşullarında yaşayan yalnız annelerin çocuklarının gelişimini destekleyecek davranışlar sergilemesini sağlamaktır. Proje ekibinin gözlemleri, bu alanda özellikle çocukların eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının takip edilmesi, temel ihtiyaçlarının karşılanması, çocuklarla geçirilen nitelikli zamanın artması, çocukların sosyal gelişimlerinin desteklenmesi ve çocuk işçiliğinin önlenmesi bakımından belirgin değişimler yaşandığını göstermektedir.

Annelerin çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak için yalnızca mevcut desteklerden yararlanmadıkları, aynı zamanda ihtiyaç duydukları kaynaklara proje ekibinin yönlendirmeleri veya doğrudan dernekler, kamu kurumları ve eğitim kurumlarıyla aktif biçimde iletişim kurdurarak erişebilmişlerdir. Özellikle sağlık ve özel gereksinimler söz konusu olduğunda annelerin takip ve savunuculuk rollerinin güçlendiği gözlemlenmiştir. Yatalak durumdaki çocuğunun ihtiyaç duyduğu medikal malzemelere erişebilmek için dernek ve kamu kurumlarıyla görüşmeler yapan bir anne, sağlanan desteklerle çocuğunun hareketliliğinin artmasını sağlayabilmiştir. Benzer şekilde otizmli çocuğu olan bir annenin çocuğunun özel eğitim süreçlerini yakından takip ettiği görülmüştür. Bu örnekler, annelerin çocuklarının ihtiyaçlarını yalnızca günlük bakım düzeyinde karşılamaktan öte, **çocuklarının sağlık, eğitim ve gelişim haklarına erişimini sağlamak** üzere aktif bir rol üstlendiklerini göstermektedir.

Eğitime devam etme, bu hedef kapsamında öne çıkan başlıca değişim alanlarından biridir. Proje ekibinin gözlemleri, annelerin çocuklarının okula devamını sağlamak için ekonomik güçlükleri aşmaya yönelik farklı yollar aradığını göstermektedir. Bir anne, çocuğunun devam ettiği okulun koşullarını yeterli bulmadığı ve çocuğunun okulu bırakmayı düşündüğü bir durumda özel bir Anadolu lisesiyle görüşerek burs sağlanmasını mümkün kılmış ve böylece çocuğunun eğitimine devam etmesini sağlamıştır. Başka bir anne, çocuklarının okula daha kolay ulaşabilmesi için okula yakın bir eve taşınmış, bir diğeri ise ekonomik nedenlerle önceki yıl okula devam edemeyen çocuğunun yeniden eğitimine başlayabilmesi için sosyal yardımlara başvurmuştur. Bir başka annenin ise kızının okula kaydını gerçekleştirebilmek için ikametgâhını değiştirdiği ve çocuklarının ihtiyaç duyduğu diğer desteklere ulaşmak için başvurular yaptığı gözlemlenmiştir. Proje kapsamında teknolojik araç ve eğitim destekleri, bazı hanelerde çocuğun eğitimine devam edebilmesi açısından önemli bir tamamlayıcı destek olarak görülmektedir.

Bu örnekler, **ekonomik desteğin çocukların eğitimine erişim açısından doğrudan bir rol oynadığını da ortaya koymaktadır.** Proje ekibinin annelerle yaptığı görüşmelerden edindiği bilgiye göre **gıda desteği,** çocukların okula götürdükleri beslenmenin karşılanmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Ekonomik kaynakların sınırlı olduğu hanelerde çocukların okul masrafları ve temel ihtiyaçlarının karşılanamaması, devamsızlık veya okuldan ayrılma riski yaratabilirken, gıda ve sosyal yardım destekleri annelerin bu yükü kısmen azaltmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle çocukların eğitimine devamındaki değişimin yalnızca annelerin davranışlarındaki bir dönüşüm olarak değil, ekonomik kırılganlığın azalması ile annelerin çocuklarının eğitimini destekleme kapasitesinin artması arasındaki ilişki üzerinden de değerlendirilmesi gerekmektedir.

Annelerin çocuklarının okul süreçlerine yönelik takibinin de güçlendiği görülmektedir. Bir annenin çocuğunun maruz kaldığı akran zorbalığı karşısında hukuki süreç başlatması, çocuğunun okulda güvende olmasını sağlamak için her gün okulda bulunması ve diğer çocuğunun okulunu değiştirerek eve daha yakın bir okula ve kursa yönlendirmesi, annelerin çocuklarının eğitimini yalnızca okula kayıt ve devam düzeyinde değil, eğitim ortamının niteliği ve çocuğun güvenliği açısından da takip etmeye başladığını göstermektedir.

Çocuklarla geçirilen zaman ve ebeveyn-çocuk ilişkisinde de olumlu değişimler gözlemlenmiştir. Proje ekibinin **anne takip çalışmalarında aktarımlardan annelerin çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmeye, sohbet etmeye ve ev dışında etkinlik yaptıkları görülmektedir.** Bir anne, çocuklarının mutlu olması için evde köpek beslemeye başlamış; çocuklarıyla birlikte sokak hayvanlarını beslemenin de aralarındaki iletişimi güçlendirdiğini ifade etmiştir. Bir başka anne çocuklarını düzenli olarak parka götürmekte, onlarla sohbet etmekte ve onların ilgi alanlarını desteklemektedir. Çocukların hobilerini destekleyen ve onları kurslara yazdıran bir annenin ise proje sonunda çocuklarıyla birlikte Boğaz'ı seyretme ve alışveriş merkezine gitme gibi dışarıdaki etkinliklerin yanı sıra evde birlikte film izleme akşamları gibi aile içi rutinler oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu annenin başlangıçta 2 olan skorunun proje sonunda 4'e yükselmiş olması, değişimin yalnızca çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla sınırlı kalmadığını, çocuklarla geçirilen zamanın niteliği, ortak etkinlikler ve çocukların bireysel ilgi alanlarının desteklenmesine doğru genişlediğini göstermektedir.

Çocukların sosyal gelişiminin desteklenmesi de bu değişimin bir diğer boyutudur. Annelerin çocuklarını parka, denize ve alışveriş merkezlerine götürmeye daha fazla başladıkları, bazı durumlarda ekonomik koşulları zorlayarak çocuklarını kreşe veya kurslara gönderdikleri görülmektedir. Özellikle mahallenin güvenli olmadığı bir hanede annenin çocuklarını evde tutmak yerine düzenli olarak güvenli sosyal alanlara götürmeye çalışması, çocukların sosyal ve fiziksel gelişimini destekleme çabasının ekonomik ve çevresel kısıtlar içerisinde dahi sürdürüldüğünü göstermektedir. Proje ekibinin gözlemlerinde park ve alışveriş merkezi gibi dış mekân etkinliklerinin en sık gerçekleştirilen faaliyetler arasında yer alması, çocukların yalnızca temel ihtiyaçlarının değil, oyun, sosyalleşme ve aileyle birlikte zaman geçirme ihtiyaçlarının da giderek daha fazla dikkate alındığına işaret etmektedir.

Bu kapsamda **aile içi rutinlerin oluşmaya başlaması** da önemli bir değişim olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik ve psikolojik açıdan daha istikrarlı hale gelen bir annenin çocuklarıyla ayda bir dışarıda yemek yemeye başlaması ve başka bir annenin çocuklarıyla bir günlük deniz tatili yapabilmek için para biriktirmesi, derin yoksulluk koşullarında yaşamın yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasına indirgenmediğini; **annelerin çocuklarına sosyal ve duygusal açıdan iyi gelebilecek deneyimler yaratmaya da kaynak ayırmaya başladığını** göstermektedir. Burada küçük görünen bu harcamaların, çocukların aile içindeki aidiyet ve birlikte zaman geçirme deneyimleri açısından taşıdığı anlam önemlidir.

Çocukların çalıştırılmaması ve eğitimlerinin önceliklendirilmesi de proje sonunda dikkat çeken bir diğer bulgudur. Proje ekibinin gözlemlerine göre proje sonunda hanelerde çalışan çocuk bulunmamaktadır. Annelerin çocuklarının çalışmak yerine eğitimlerine devam etmesini desteklediklerini; kardeşlerine bakmak zorunda olan çocukların ise çalıştırılmadığı, okulu bırakıp ev içinde kardeşleriyle ilgilenen kardeşlerin çalışmasına izin vermedikleri gözlemlenmiştir. Bazı **annelerin çocuklarının daha iyi koşullarda büyümesi için taşınacakları mahalleyi özellikle seçmeleri** de bu yaklaşımın bir başka göstergesidir. Anneler, çocuklarının olumsuz çevresel koşullardan etkilenmemesi ve kendileri için daha güvenli bir yaşam alanı oluşturabilmek amacıyla konut tercihlerini dahi çocuklarının gelişimini gözeterek yapmaya başlamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, annelerin çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çabalarının yanı sıra eğitim ve sağlık süreçlerini takip ettikleri, çocuklarının haklarına erişimi için kurumlarla görüştükleri, okul sorunlarına müdahale ettikleri, güvenli yaşam alanları oluşturmaya çalıştıkları, çocuklarıyla daha fazla ve daha nitelikli zaman geçirdikleri ve onların sosyal, duygusal ve akademik gelişimlerini destekledikleri görülmektedir.

Bununla birlikte proje ekibinin gözlemleri, bu davranışların sürdürülebilirliğinde ekonomik koşulların belirleyici olduğunu da göstermektedir. Özellikle okul devamlılığında bu çok net görülmektedir. Beslenme, kurs ve kreş gibi hizmetlere erişimde verilen destekler çocukların eğitimde kalmalarında çok önemli rol oynamaktadır. **Çocuklar evdeyken annenin çalışması mümkün olmayınca, büyük çocuk kardeşleriyle ilgilenmek durumunda kalmaktadır. Kreş desteği bu açıdan çok kritik bir role sahiptir.** Bu açıdan proje, annelerin çocuklarının gelişimini destekleyen davranışlarını güçlendirirken, aynı zamanda bu davranışların önündeki ekonomik ve çevresel engellerin azaltılmasına katkıda bulunmuştur.

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin-aktörlerin rolü

Değişimin gerçekleşmesinde kamu kurumlarının etkisi mutlaka vardır, ancak olumlu ve olumsuz etkilerin bir arada olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle çocukların eğitimde kalmalarında okulun ve öğretmenlerin rolü yüksektir.

Projenin sonuna doğru proje ekibi birçok dernekle yalnız anneleri görüştürerek ek destek paketleri geliştirmiştir. 5 annenin çocuğuna burs desteği, ilk regl döngüsünü yaşayan kız çocuklarına regl bilgilendirme materyali ve hijyenik ped, kız çocuk ve annelere mentorluk desteği ayrıca sağlanmıştır. Bu aktörler de değişimin gerçekleşmesine katkı sunacaktır. Gelecek dönemlerde bu desteklerin etkisine dair veri toplamak mümkün olacaktır.

Sorun alanları ve öneriler

Projenin bu değişim hedefine büyük ölçüde ulaştığı görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle küçük yaşta çocuğu olan ve çocuk bakımında destek alabileceği bir yakını bulunmayan anneler açısından **çocuk bakımının önemli bir yapısal engel olmaya devam ettiğini** göstermektedir. 0–6 yaş arasında çocuğu bulunan ve bakım sorumluluğunu tek başına üstlenen anneler açısından çocukların bakımını sağlayacak güvenilir ve erişilebilir bir destek mekanizmasının bulunmaması, annelerin gelir getirici faaliyetlere katılımını ve düzenli bir işte çalışmasını önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Bazı hanelerde **bu bakım sorumluluğunun daha büyük yaştaki kardeşlere aktarılması ise çocukların kendi eğitim süreçleri açısından yeni bir risk yaratmaktadır.** Dolayısıyla annenin istihdama katılımını mümkün kılmak amacıyla çocuğun bakım sorumluluğunun büyük kardeşe devredilmesi, bir başka çocuğun eğitimden uzaklaşmasına neden olabilmektedir.

Bu nedenle, 0–6 yaş arasında çocuğu bulunan ve çocuk bakımında aile veya yakın çevre desteği olmayan yalnız annelere yönelik çocuk bakım desteğinin güçlendirilmesi, projenin çocukların gelişimini ve annelerin ekonomik güçlenmesini destekleyen müdahalelerinin tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Erişilebilir kreş ve okul öncesi eğitim olanaklarına yönlendirme, bakım maliyetlerine yönelik destekler veya güvenilir bakım hizmetlerine erişimi kolaylaştıran mekanizmalar, hem annelerin gelir getirici faaliyetlere katılımını hem de küçük çocukların erken çocukluk gelişimi ve eğitime erişimini destekleyecektir. Bu açıdan çocuk bakımının yalnızca annenin istihdamına ilişkin bir mesele olarak değil, annenin ekonomik güçlenmesi ile çocukların eğitim ve gelişim hakkını aynı anda etkileyen temel bir destek alanı olarak ele alınması önem taşımaktadır.

Hedef 5: Yalnız annelerin toplumsal yaşama katılması

Projenin başlangıcında 20 anneye ev ve iş dışında zamanlarını nerede geçirdikleri sorulmuştur. Annelerin 14'ü **komşu**larını ziyaret ettiğini belirtirken, az sayıda annenin **akraba ziyareti** yaptığı ve dışarıda **kendisi için bir etkinlik** yaptığı (örneğin parka gittiği) görülmüştür. Bunun dışında anneler arasında toplum merkezi, alışveriş merkezi veya İstanbul dışında varsa aidiyeti olan bir yere gittiğini belirten de kimse bulunmamaktadır. Annelerin büyük bölümünün günlük yaşamlarını ev, iş ve yakın çevreleriyle sınırlı biçimde sürdürmesi ve çok nadiren yaşadıkları mahallenin dışına çıkması, toplumsal yaşama katılım olanaklarının sınırlılığına ve sosyal yoksunluk durumuna işaret etmektedir.

Toplumsal yaşama katılım hedefinde skorlama

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Tam izolasyon	Yalnız annenin kimsesi yok, kimseyle iletişim kurmuyor.
1	Kısmi izolasyon	Temel ihtiyaçlar için toplumsal hayata dahil oluyor. (Hastane, mahalle, destek alma noktalarıyla temas)
2	Sınırlı bağlantı	Komşular / aile ile sınırlı temas (2-3 kişi) kuruyor; en fazla 1-2 dayanışma merkezinden veya destek mekanizmalarından destek alıyor.
3	Temel sosyal bağlar	Destek merkezlerinin (mahalle evleri, kadın danışma merkezleri gibi veli toplantılarına gitme, tarama merkezleri) sunduğu hizmetlere yoğun katılım, birden fazla takip ettiği destek ağının olması (dernek, belediye vb.)
4	İşlevsel sosyal ağ	Mahalle dışına çıkma (gezmek için, aktivite için), İsmek gibi çeşitli kurslara gitme, yeni topluluklara dahil olma.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. 1,40 → 2,20 (+0,80) — en zayıf ilerleyen değişim I 2 anne 2+, 12 anne 1+, 6 anne nötr

Bu alanda 20 annenin 14'ünde iyileşme, 6'sında ise belirgin bir değişim olmamıştır. 12 anne 1+, 2 anne de ise 2+ değişim kaydedilmiştir. Ortalama skor değişimi +0,80 puandır.

Diğer alanlara kıyasla değişimin daha sınırlı olması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte iyileşme görülen kadınlarda kamu kurumlarına gitme, sosyal destek mekanizmalarını takip etme, çevreleriyle daha fazla iletişim kurma, çocuklarının okul süreçlerine katılma ve günlük yaşam içerisinde daha aktif olma gibi değişimler görülmektedir.

Burada **kamu desteklerine erişimin kolaylaştırılması (KD), düzenli nakdi destek (DD), yönlendirme / takip (T) ve danışmanlık** gibi destekler öne çıkmaktadır.

Ancak bazı kadınlarda **ekonomik sorunların, barınma problemlerinin veya bakım sorumluluklarının devam etmesi toplumsal yaşama katılımı sınırlamaya** devam etmektedir.

Toplumsal yaşama katılım hedefinin skorlama ölçütünde 2 puan, kadının komşuları veya yakın çevresiyle sınırlı da olsa ilişki kurduğu ve bazı destek mekanizmalarıyla temas halinde olduğu, ancak sosyal ağlarının henüz genişlemediği bir düzeyi ifade etmektedir. Bu nedenle skoru değişmeyen kadınların tamamen sosyal izolasyon içinde olduğu söylenemez. Aksine, bu kadınların önemli bir bölümünün komşuları ve yakın çevreleriyle iletişim kurduğu, ancak bu ilişkilerin daha geniş sosyal ağlara, yeni çevrelere veya farklı sosyal faaliyetlere katılıma dönüşmediği görülmektedir.

Skoru değişmeyen hanelerde toplumsal yaşama katılımı sınırlayan farklı ve birbiriyle ilişkili faktörler bulunmaktadır. Bunlardan **ilki sağlık sorunları ve engellilikle ilişkili hareketlilik kısıtlarıdır.** Bir annenin mahallesindeki komşularıyla iletişim halinde olmasına rağmen sağlık ve engellilik durumu nedeniyle farklı yerlere seyahat etmekten hâlâ tedirgin olduğu görülmektedir.

Ekonomik koşullar da toplumsal yaşama katılımı doğrudan sınırlandıran bir diğer belirleyici faktördür. Bir annenin komşularıyla iletişiminin başlamasına ve kamu kurumlarına gidip gelmesine rağmen ekonomik kaygılar nedeniyle yeni çevrelere dahil olmadığı görülmektedir. Bu durum, **ekonomik kırılganlığın yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasını değil, kadınların sosyal yaşam için zaman ve kaynak ayırabilmesini de etkilediğini** göstermektedir.

Okuryazarlık bazı kadınların hareketliliğini ve sosyal çevresini genişletmesini sınırlayan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Okuma yazma bilmeyen bir annenin komşularıyla görüşmesine rağmen ilçe dışına çıkma konusunda tedirgin olduğu görülmektedir. Bu durum, okuryazarlığın yalnızca eğitim ve bilgiye erişim açısından değil, kadının kamusal alanda bağımsız hareket edebilmesi ve farklı sosyal çevrelere erişebilmesi açısından da önemli olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, skoru değişmeyen bazı annelerde yakın çevreyle ilişkilerde olumlu gelişmeler olduğu görülmektedir. Örneğin bir annenin komşularıyla daha rahat iletişim kurmaya ve onları evine davet etmeye başladığı, başka bir annenin ise yeni taşındığı apartmanda komşular edinerek mahallede gidebileceği yerleri öğrenmeye başladığı gözlemlenmiştir. Ancak bu değişimler, mevcut skorlama ölçütünde bir üst düzeye geçmek için yeterli olmamıştır. Skorun 3'e yükselmesi için yalnızca mevcut ilişkilerin güçlenmesi değil, destek merkezleri veya diğer sosyal mekanizmalarla daha düzenli ilişki kurulması, birden fazla destek ağına sahip olunması ya da mahalle dışındaki aktivite, kurs ve benzeri sosyal ortamlara katılım gibi daha geniş bir sosyal bağlantı düzeyine ulaşılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla bazı hanelerde skor değişmemiş olsa da nitel gözlemler sosyal ilişkilerde küçük ölçekli ve henüz skora yansımayan olumlu hareketlenmeler bulunduğunu göstermektedir.

Skorunda iyileşme görülen annelerde ise değişimin daha geniş bir sosyal çevreye ve kamusal alana katılım yönünde ilerlediği görülmektedir. **Duygusal olarak iyi olma hali de sosyal ilişkiler kurmalarını olumlu yönde etkilemiştir.** Örneğin psikolojik destek sonrasında annesiyle daha sık görüşmeye ve yakınlarıyla daha fazla iletişim kurmaya başlayan bir anne ile, sağlık durumunun iyileşmesiyle birlikte özgüveninin arttığı ve eski komşu ve akrabalarıyla yeniden görüşmeye başladığı başka bir annenin olduğu gözlemlenmiştir. Bu örnekler, psikolojik iyilik hali ve sağlık durumundaki iyileşmelerin toplumsal yaşama katılımı destekleyebildiğini göstermektedir.

Bazı hanelerde ise değişim, yakın çevreyle yeniden ilişki kurmanın ötesine geçerek daha aktif bir toplumsal katılım biçimine dönüşmüştür. Bir annenin mahallede evden iş üreten kadınların oluşturduğu gruplara katılarak iş aramaya başlaması toplumsal ağların ekonomik güçlenme amacıyla da kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Başka bir annenin komşularıyla çok sıkı ilişkiler kurduğu, boşanma sürecindeki kadınlara destek olduğu ve yeni ortamlara girmekten çekinmediği görülmektedir. Bu örnekler, toplumsal katılımın yalnızca sosyal ilişki kurma değil, kişinin kendi çevresinde aktif bir rol üstlenmesi ve başkalarıyla karşılıklı destek ilişkileri geliştirmesi yönünde ilerleyebildiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yalnız annelerin toplumsal katılım düzeylerine iyileşmeler olmuştur ancak bu iyileşmeler sınırlı düzeyde kalmıştır. Toplumsal yaşama katılım alanında değişimin önündeki temel engellerin ekonomik kaygılar, sağlık ve engellilik kaynaklı hareketlilik kısıtları, okuryazarlık eksikliği ve yoğun çalışma / bakım yükü etrafında toplandığı görülmektedir. Bununla birlikte, psikolojik ve fiziksel iyilik halindeki gelişmelerin, kadınların yakın çevreleriyle yeniden bağlantı kurmalarını ve zaman içerisinde daha geniş sosyal ağlara dahil olmalarını kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu nedenle toplumsal yaşama katılım, diğer değişim alanlarından bağımsız bir sonuç olarak değil; **ekonomik ve psikolojik istikrar, sağlık, hareketlilik ve kadınların kamusal alana erişim kapasitesiyle** birlikte ele alınması gereken bir değişim alanı olarak değerlendirilebilir.

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin-aktörlerin rolü

Bu değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin veya aktörlerin rolü tespit edilmemiştir.

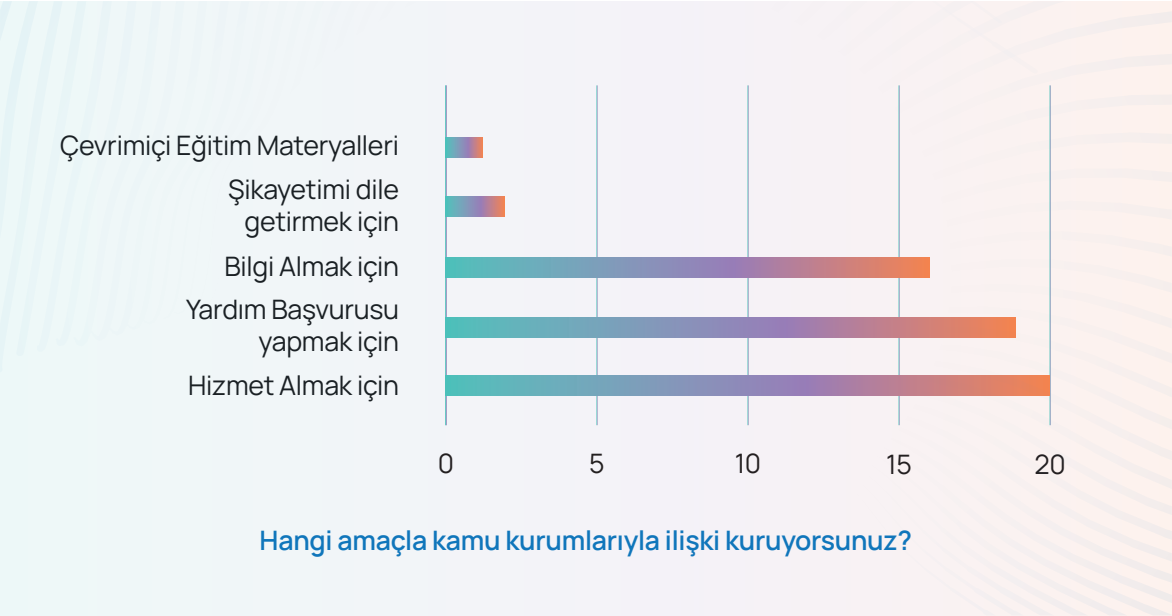
Sorun alanları ve öneriler

Yalnız annelerin toplumsal yaşama katılımını artırmak için yerel yönetimlerin **ücretsiz sosyal ve kültürel etkinlikleri yaygınlaştırması ve kadınların düzenli olarak bir araya gelebilecekleri erişilebilir mekânlar sunması** önemlidir. Mahalle evleri ve toplum merkezleri bu amaçla kullanılabilecek mevcut kamusal alanlardır. Bu merkezlerde ücretsiz atölyeler, kültür-sanat etkinlikleri, kadın buluşmaları ve **çocuklarla birlikte katılımın mümkün olduğu faaliyetlerin düzenlenmesi,** bakım yükü ve ekonomik koşullar nedeniyle sosyal hayata katılımı sınırlı olan yalnız anneler açısından erişilebilir seçenekler yaratabilir. Mahalle evi veya benzeri bir merkezin bulunmadığı bölgelerde yerel yönetimlerle iş birliği kurularak mevcut belediye mekânlarında yalnız annelerin düzenli olarak bir araya gelebileceği buluşmaların düzenlenmesi önerilmektedir.

Hedef 6: Yalnız annelerin temel haklarını bilmesi, haklarına erişmesi

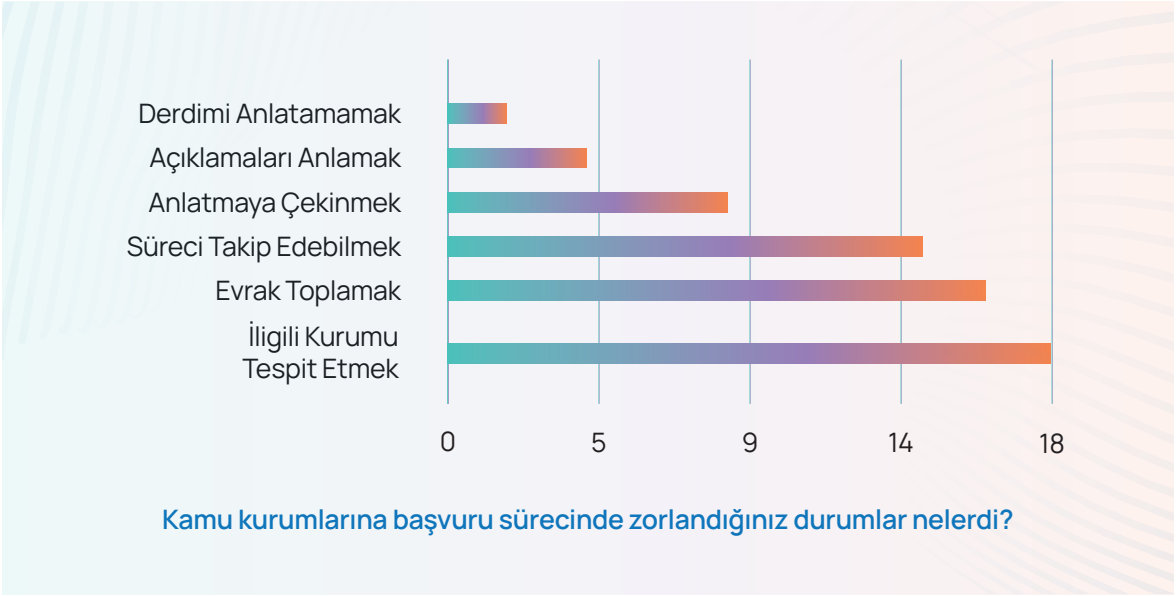
Projenin başladığı dönemde doldurulan hane takip formunda, yalnız annelerin temel haklar konusundaki farkındalıklarını ve davranış özelliklerini anlamak üzere birkaç soru sorulmuştur. Bu sorular arasında sosyal desteğe en çok ihtiyacı olan grupların arasında yer alan bu kadınların kamu kurumlarıyla ilişkisi, hakları olan desteklere başvurma sürecinde zorlandıkları hususlar vb. yer almaktadır.

"Daha önce kamu kurumlarıyla iletişim kurman gerekti mi?" sorusuna tüm anneler evet cevabını vermiştir. Hangi amaçla iletişim kurdukları sorulduğundaysa hepsinin hizmet almak için iletişim kurdukları görülmüştür. 20 anneden 19'u yardım başvurusu yapmak için, 17 tanesi de bilgi almak için iletişim kurduğunu ifade etmiştir. İki anne şikayette bulunmak, bir anne de talep oluşturmak için iletişim kurmuştur.

Hangi amaçla kamu kurumlarıyla ilişki kuruyorsunuz?

Derin yoksulluk içinde yaşayan yalnız anneler kamu kurumlarına başvuru yaparken **en çok hangi kuruma başvurmak gerektiğini tespit etme konusunda zorluk yaşadıklarını** ifade etmişlerdir. 16 yalnız anne evrak toplamada, 14 yalnız anne süreci takip etmekte zorlandıklarını belirtmiştir. Kamu kurumlarına anlatmaya çekinenler 8, açıklamaları anlamakta zorlananlar 4 olmuştur. Kendi sorununu anlatmada zorluk yaşadığını ifade eden ise 3 kişi olmuştur.

Kamu kurumlarına başvuru sürecinde zorlandığınız durumlar nelerdi?

Anneler Derin Yoksulluk Ağı'nın destekleri haricinde farklı kurumlardan bir veya birden fazla yardım almaktadır. Bu destekler İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden İstanbulkart, kaymakamlıktan engelli maaşı, evde bakım desteği, dul aylığı ve yaşlılık aylığı ve Sosyal Hizmet Müdürlüğü'nden "sosyo-ekonomik destek"tir.

Hakları bilme ve erişme hedefinde skorlama

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Hiç farkındalık yok	Haklarını ve hakların verdiği sosyal destekleri bilmiyor, bugüne kadar hak arama ile ilgili hiçbir başvurusu yok.
1	Kısmi farkındalık	Hangi desteklere erişim hakkı olduğunu biliyor. Bir kısım desteklere erişimi var.
2	Temel kullanım	Düzenli desteklere erişebiliyor ancak sorun yaşadığına bunu hak bilinciyle irdelemiyor, başvuru yapmıyor.
3	Aktif kullanım	Nafaka / velayet başvurusu gibi temel başvurular yapabiliyor; sosyal yardımlara kendi başına başvuruyor.
4	İşlevsel savunuculuk	Temel düzeyde hak bilincine sahipler. Kamu kurumları, belediyeler, barolar gibi kurumlarla iletişim kurma özgüveni kazanıyor. Hak kaybı olunca fark edip itiraz edebiliyor, hakkını savunuyor.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. 1,50 → 2,75 (+1,25) I 15 anne 1+, 5 anne 2+, hiç nötr yok

Projeye dahil olan 20 annenin tamamında hakları bilme ve haklara erişme açısından skor artışı görülmüştür. Başlangıçta 1,50 olan ortalama skorun sonuçta 2,75'e yükseldiği görülmektedir. Annelerin 15'inde 1 puanlık, 5'inde ise 2 puanlık artış gerçekleşmiştir. Sonuç skorlarına bakıldığında bir annenin 4, 14 annenin 3 ve 5 annenin 2 puan düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan hakları bilme ve haklara erişme, proje kapsamında değişimin tüm hedef grupta gözlendiği alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Nitel veriler incelendiğinde değişimin en yaygın boyutunun annelerin h**angi hak ve desteklere erişebileceklerini öğrenmeleri ve ilgili kurumlara kendileri başvurmaya başlamaları** olduğu görülmektedir. Annelerin sosyal yardımlar, belediye destekleri, sağlık hizmetleri, burslar ve diğer kamu hizmetleri konusunda bilgi sahibi oldukları; başvuru için gerekli evrakları kimi zaman dernek ekibinin desteği ile tamamladıkları ve ihtiyaç halinde ilgili kurumlarla doğrudan iletişim kurdukları görülmektedir. Örneğin bir anne sosyal yardım süreçlerini düzenli olarak takip etmekte, eksik bilgi olduğunda ilgili kurumu arayarak nedenini sormakta ve bir destek için uygun olmadığı söylendiğinde bunun gerekçesini öğrenerek hanedeki diğer çocuğun destekten yararlanma olasılığını araştırmaktadır. Bir başka anne ise ihtiyaç duyduğu yardımları kendisi araştırmakta, başvurularını yapmakta ve yalnızca takıldığı noktalarda dernekten bilgi talep etmektedir. Bu örnekler, annelerin **hak ve desteklere erişimde pasif yardım alıcısı konumundan çıkarak süreçlerin daha aktif takipçisi haline geldiklerini** göstermektedir.

Değişimin önemli bir diğer boyutu, annelerin bir başvurunun nasıl yapılacağını öğrenmelerinin ötesine geçerek başvuru süreçlerini takip etmeleri ve karşılaştıkları sorunların nedenlerini sorgulamaya başlamalarıdır. Bir anne icralık dosyasıyla ilgili doğru kurumu bularak süreci takip etmiş ve borcunu kapatmayı başarmıştır. Başka bir anne hakkında açılan davanın ayrıntılarını öğrenmek amacıyla kamu kurumlarına ve emniyete kendisi başvurmuş, okuma yazma bilmemesine rağmen bilgi toplamış ve süreci takip etmeye çalışmıştır. Bir diğer anne sosyal destek başvurusundaki evrak sürecini takip etmiş ve işlemlerin hızlandırılması için hakkını aramıştır. Bu örnekler, haklara erişimde yalnızca bilgi düzeyinde değil, kamu kurumlarıyla iletişim kurma, soru sorma ve sürecin sonucunu takip etme davranışlarında da gelişme yaşandığını göstermektedir. Bu ilerlemede **anneleri yakından takip eden, onlara eşlik eden ve destek olan** dernek ekibinin rolü çok yüksektir.

Bazı annelerde hak arama davranışının sosyal yardımların ötesine geçerek barınma, güvenlik, eğitim ve hukuki süreçlere yayıldığı görülmektedir. Örneğin ikametgâhını aldıramayan bir anne kaymakamlığa ve sosyal hizmetlere giderek dilekçe verebilmiş, çocuklarının okuluna giderek özel durumunu anlatabilmiştir. Bir diğer anne ise çocuklarını devlet korumasından geri alma sürecindeki prosedürü öğrenmiş, yasal haklarını takip etmiş ve çocuğunun memuriyet durumuna ilişkin ayrıca araştırma yapmıştır. Bu örnekler, haklara ilişkin farkındalığın gündelik yaşamda karşılaşılan farklı sorunlar karşısında kullanılmaya başlandığını göstermektedir.

Çocukların haklarının savunulması da değişimin dikkat çekici bir boyutudur. Okuma yazma bilmeyen bir anne, çocuğunun okulda yaşadığı akran zorbalığı karşısında okul yetkilileriyle görüşmüş ve durumu Milli Eğitim'e taşımıştır. Kendisine imzalatılmak istenen dilekçenin okunmasını istemiş, içeriğini öğrendikten sonra dilekçeyi imzalamamış ve sorun çözülene kadar sürecin takipçisi olacağını ifade etmiştir. Bu örnek, okuryazarlık gibi önemli bir dezavantaja rağmen annenin bilgi talep etme, kendisine sunulan belgeyi sorgulama ve çocuğunun hakkını savunma kapasitesinin güçlenebildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hak arama kapasitesindeki değişimin bir diğer güçlü göstergesi **şiddet ve hukuki süreçlerde** görülmektedir. Bir anne, eşinin şiddet uyguladığı her durumda karakola giderek şikâyette bulunmaya başlamış ve bunu düzenli biçimde sürdürmüştür. Başka bir anne ise kendi boşanma ve hukuki süreçlerinde edindiği bilgi ve deneyimi diğer kadınlarla paylaşmaya, boşanma sürecindeki kadınları kamu kurumlarına ve avukat desteği için baroya yönlendirmeye başlamıştır. Benzer şekilde başka bir annenin boşanma sürecine girecek kadınlara yol göstermesi, kamu kurumlarından hangi yardımların alınabileceğini bilmesi ve çocukları için burs olanaklarını araştırması, edinilen hak bilgisinin bazı annelerde **bireysel düzeyin ötesine geçerek çevredeki diğer kadınlara aktarıldığını** göstermektedir.

Bununla birlikte, skor artışının bütün annelerde aynı düzeyde bir hak arama kapasitesine karşılık gelmediği görülmektedir. Sonuç skoru 2 düzeyinde kalan bazı anneler ihtiyaç duydukları desteklere başvurabilmekte ancak olumsuz yanıt aldıklarında süreci devam ettirmekte zorlanmaktadır. Örneğin bir anne başvuru yapabilmekte veya ihtiyacını derneğe iletebilmekte, ancak başvurusu reddedildiğinde başka bir adım atmamaktadır. Başka bir anne sosyal yardım başvurusunun yöntemlerini öğrenmiş ve süreci takip edebilir hale gelmiş olmasına rağmen olumsuz sonuç karşısında hakkını daha ileri düzeyde arama konusunda tedirginlik yaşamaktadır. Bu durum, bir hak veya desteğin varlığını bilmek ve ilk başvuruyu yapabilmek ile olumsuz bir karar karşısında itiraz etmek, gerekçe istemek ve hak arama sürecini sürdürmek arasında önemli bir kapasite farkı bulunduğunu göstermektedir.

Okuma yazma bilmeme de haklara bağımsız erişim açısından önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Bir anne düzenli destek mekanizmalarına erişebilmesine rağmen okuma yazma bilmediği için derneğin yönlendirmesi olmadan süreçleri ilerletmekte zorlanmaktadır. Bununla birlikte diğer örneklerde okuma yazma bilmeyen annelerin kamu kurumlarından bilgi talep edebildiği, kendilerine sunulan belgelerin okunmasını isteyebildiği ve hukuki süreçleri takip etmeye çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla okuryazarlık eksikliği önemli bir erişim engeli oluşturmakla birlikte, doğru yönlendirme ve destek mekanizmalarıyla annelerin kendi hak arama süreçlerinde daha aktif bir konuma geçebildikleri görülmektedir.

Değişimle ilişkilendirilen proje desteklerine bakıldığında özellikle yönlendirme ve takip / danışmanlık desteğinin öne çıktığı görülmektedir. Bunun yanında kamu kurumlarına erişim ve farklı ihtiyaçlara yönelik destekler de annelerin haklarını öğrenmelerine ve kullanmalarına katkı sağlamıştır. Hukuki danışmanlık faaliyeti de bu hedefin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. 20 anneden 3 anne icra, şiddetten korunma ve engelli raporu alma ve vasi atama konularında **hukuki danışmanlık desteği** almış, bu süreçte haklarına dair farkındalıklarının arttığını beyan etmişlerdir.

Nitel veriler, yönlendirmenin yalnızca "hangi kuruma gidileceğini söylemek" biçiminde gerçekleşmediğini; annelerin başvuru yöntemlerini öğrenmeleri, gerekli evrakları tamamlamaları, süreçleri takip etmeleri ve zaman içerisinde bu işlemleri daha bağımsız biçimde gerçekleştirmeleri açısından da etkili olduğunu göstermektedir.

Genel olarak hakları bilme ve erişme ana hedefinde ortaya çıkan değişim, annelerin haklarının ve mevcut destek mekanizmalarının varlığını öğrenmelerinden başlayarak bunlara başvurma, kamu kurumlarıyla doğrudan iletişim kurma, soru sorma, bilgi ve gerekçe talep etme ve bazı durumlarda olumsuzluklar karşısında hakkını savunma kapasitesinin gelişmesi biçiminde gerçekleşmiştir. En ileri değişim düzeyinde ise annelerin edindikleri bilgi ve deneyimleri diğer kadınlara aktardıkları ve onları ilgili kurumlara yönlendirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte bazı annelerin olumsuz başvuru sonuçları karşısında süreci devam ettirmekte zorlanması ve okuryazarlık gibi engeller nedeniyle yönlendirmeye ihtiyaç duymaya devam etmesi, haklara erişimde güçlenmenin farklı düzeylerde gerçekleştiğini göstermektedir.

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin-aktörlerin rolü

Kadınların haklarını bilmesi ve bu haklara erişebilmesinde hizmet veren tüm kamu kurumlarının ve personelinin rolü vardır. Kadınlar hakları olan hizmetlerden yararlanmak için kamu kurumlarına müracaat etmektedir. Bu sürecin kendisi hakları konusunda bilgilenmelerini desteklemektedir. Ayrıca **belediyeler, kaymakamlıklar, sosyal hizmet birimleri, sağlık kuruluşları, okullar, Milli Eğitim, emniyet ve baro gibi farklı kurumlar annelerin hak arama süreçlerinde karşılaştıkları temel aktörler** olarak öne çıkmaktadır. Annelerin bu kurumlarla doğrudan temas kurmaları, yalnızca belirli bir hizmet veya desteğe erişmelerini değil, kamu sisteminin nasıl işlediğini deneyimleyerek öğrenmelerini de sağlamıştır.

Bununla birlikte nitel veriler, bir hakkın var olması ile o hakkın erişilebilir olması arasında önemli bir mesafe bulunabildiğini göstermektedir. Başvuruların reddedilmesi, prosedürlerin karmaşıklığı, evrak gereklilikleri, okuryazarlık düzeyi ve hangi kuruma başvurulacağının bilinmemesi annelerin haklara erişimini sınırlayabilmektedir. Bu noktada **kamu kurumlarının sundukları hizmetlere ilişkin açık ve anlaşılır bilgi sağlamaları, başvuru ve itiraz mekanizmalarını erişilebilir hale getirmeleri ve özellikle düşük okuryazarlık düzeyine sahip kişilerin süreçlere katılımını kolaylaştırmaları** önem taşımaktadır. Annelerin var olan haklar konusunda bilgilenmenin ötesinde hak temelli bir yaklaşım geliştirmelerinde derneğin yönlendirmeleri ve desteği etkili olmuştur.

Sorun alanları ve öneriler

Yalnız annelerin tamamı aldıkları yardımların düzenli ve yeterli olmadığını ifade etmiştir. Kreş, okul saati ya da gündüz bakım desteği alan yalnızca bir anne vardır. O anne, o zaman diliminde işe gittiğini ifade etmiştir. Kreş, okul saati veya gündüz bakım desteğinin yalnız anneler için çok kritik bir destek olduğunu söylemek mümkündür. Bakım yükünü azaltacak bu uygulama kadınlar istihdama ulaşmasının önündeki önemli bir engeli kaldıracaktır. Keza, yalnız annelere "bu tür bir destek olsaydı ne yapardınız?" sorusu yöneltilmiş, soruyu yanıtlayan **13 annenin 10'u işe gideceğini** ifade etmiştir. 6sı fatura yatırma, temizlik veya pazar alışverişini tamamlama gibi günlük işleri yapacağını, 2 tanesi de dinleneceğini ifade etmiştir.

Bir başvurunun reddedilmesi veya beklenmedik bir bürokratik engelle karşılaşılması durumunda bazı annelerin süreci devam ettirmekte zorlanmalarını dikkate alacak olursak, hak temelli çalışmaların yalnızca mevcut sosyal desteklerin ve kurumların tanıtılmasıyla sınırlı kalmaması; başvuru sonucunu takip etme, ret gerekçesini öğrenme, itiraz etme, dilekçe verme, resmi belgeleri anlama ve gerektiğinde hukuki desteğe erişme gibi süreçleri de kapsaması önerilir.

Okuma yazma bilmeyen veya düşük eğitim düzeyine sahip annelerin kamu hizmetlerine bağımsız erişimi ise ayrıca ele alınması gereken bir sorun alanıdır. Kamu kurumlarının başvuru süreçlerinin daha sade ve anlaşılır hale getirilmesi, sözlü bilgilendirme mekanizmalarının güçlendirilmesi ve başvuru sahibinin imzaladığı belgelerin içeriğini anlayabilmesini sağlayacak uygulamaların yaygınlaştırılması önemlidir. Proje kapsamında bu annelere sunulan bireysel yönlendirme ve takip desteğinin devam ettirilmesi; ancak desteğin mümkün olduğunca annenin işlemi kendisinin gerçekleştirebilmesini sağlayacak bir güçlenme yaklaşımıyla yürütülmeye devam edilmesi önerilir.

Son olarak, bazı annelerin edindikleri bilgi ve deneyimleri diğer kadınlara aktarmaya başlamaları önemli bir potansiyel olarak değerlendirilmelidir. **Boşanma, sosyal yardım, şiddet karşısında başvuru mekanizmaları veya çocukların hakları konusunda deneyim kazanmış annelerin akran desteği sunabilecekleri güvenli bilgi paylaşım alanlarının oluşturulması tavsiye edilir.**

Hedef 7: Yalnız annelerin çalışma haklarını bilmesi, iş arama konusunda donanımlı olması

Projenin hedef grubunun istihdama ilişkin, çalışma yeterlilikleri ve çalışma durumlarına ilişkin bir dizi soru sorulmuştur. Elde edilen verilere göre, projenin destek verdiği 20 yalnız anneden 12'si çalışmaktadır. Hepsi günlük işlerde çalışmaktadır. Çalıştıkları işlerin başında temizlik işleri ve kağıt toplayıcılığı gelmektedir. Yalnız annelere çalıştıkları yerde kendilerini güvende hissedip hissetmedikleri sorulmuştur. Bunların arasında yalnızca bir kişi çalıştığı yerde kendini güvende hissettiğini söylemiştir o da bebek bakımı yapan annedir.

Çalışmayan 8 annenin 5'i çalışamayacak durumdadır. Veri toplandığı zaman çalışmayan 3 anne ise ya sağlık sebebiyle ya da evde bakım vermesi gerekenler olduğu için çalışamamaktadır. **Çalışmak istediğini ifade eden bir annenin de çalışamama nedeni bakım yükümlüğünün çok olmasıdır.** Annesi ve babasının yanında kalan bu kişinin küçük bebeği vardır ve kendi annesinin de görme engeli vardır.

Çalışan 12 anneden yalnızca bir kişinin sosyal güvencesi vardır. Üniversite mezunu olan bu anne günlük temizlik işlerinde çalışmaktadır ve günlük sigortalanmaktadır ancak proje dönemi sırasında günlük sigorta yaptıramamaya başlamıştır.

Genel olarak hedef grupta çalışma, günlük, dönemsel veya ev eksenli gelir getirici, sosyal güvencesiz faaliyetler üzerinden gerçekleşmektedir. Proje kapsamında yürütülen faaliyetlerin doğrudan annelerin iş sahibi olmaları yönünde bir hedefi olmamıştır. Proje, annelerin güçlenmesini, iş arayabilecek, gelir getirici faaliyetler yapabilecekleri konuma getirmeyi hedeflemiştir.

Çalışma haklarını bilme ve iş aramada donanımlı olma hedefinde skorlama

Projenin kapsamı ve kaynakları düşünüldüğünde, annelerin doğrudan istihdama kazandırılması konusunda yaratabileceği etkinin sınırlı olacağı proje tasarımında da öngörülmüştür. Bu nedenle bu ana hedef kapsamındaki skorlama, annelerin bir işe yerleşip yerleşmediğini ölçmek üzere değil; çalışma hakları konusundaki bilgi düzeyleri, iş arama becerileri, iş arama kanallarını kullanmaları, çalışma yaşamına ilişkin motivasyonları ve harekete geçme kapasitelerindeki değişimi görünür kılacak şekilde oluşturulmuştur. Bulgular da projenin etkisinin ağırlıklı olarak bu güçlenme alanlarında ortaya çıktığını göstermektedir.

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Çok ağır yük	Çalışmıyor, çabası yok, iş arama yöntemlerini bilmiyor. Kendisine özgüveni çok düşük.
1	İş arama tekniği kazanma	Çalışmıyor, çabalıyor: iş arar, çevresine sorar, İşkur'a başvuru yapar. Kendini yapabileceklerini bilir, kendini ifade eder.
2	Fonksiyonel denge	Günlük işlerde veya düzensiz işlerde çalışır. Düzensiz de olsa eve gelir getirir.
3	Bilinçlenme	Düzenli iş bulmak veya işini geliştirmek için kendini geliştirmeye çabalar. Becerilerini arttırmaya çalışır. Gittiği kurumlara özellikle iş aradığını belirtir. Çalışma hakları konusunda bilgilenir.
4	Sürdürülebilir denge	Güvenli düzenli iş sahibidir. Sabit geliri var.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. 1,40 → 2,27 (+0,87) I 5 anne NA (engellilik / sağlık / bebek bakımı nedeniyle çalışamıyor), 9 anne 1+, 4 nötr, 2 anne 2+

Bu hedef kapsamında değerlendirilebilen 15 annenin 11'inde olumlu yönde değişim gözlenirken, 4 annenin skoru aynı kalmıştır. Değerlendirilebilir grupta başlangıç skoru ortalama 1,40 iken sonuç skoru 2,27'ye yükselmiştir. Bununla birlikte, ortaya çıkan değişimin yalnızca "iş bulma" üzerinden okunmaması önemlidir. Annelerin yaşam koşulları, çocuk bakım sorumlulukları, sağlık durumları ve mevcut çalışma biçimleri dikkate alındığında değişim; iş arama kanallarını çeşitlendirme, çalışmayı daha düzenli hale getirme, çevresine ve kurumlara iş aradığını bildirme, yeni beceriler edinme ve bakım sorumlulukları elverdiğinde çalışma yaşamına katılma gibi farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır.

Başlangıçta halihazırda günlük işlerde çalışan annelerin önemli bir bölümünde değişim, yeni bir işe girmekten ziyade **mevcut çalışma biçimini daha düzenli ve sürdürülebilir hale getirme** yönünde gerçekleşmiştir. Örneğin bir anne günlük işlere devam ederken işe gidişlerini aksatmamaya ve daha düzenli çalışmaya başlamış; başka bir anne günlük işlerini belirli bir rutine oturtmak için çaba göstermiştir. Benzer biçimde bir başka anne, günlük gittiği işlere düzenli devam edebileceği bir sistem kurarken aynı zamanda iş aradığını temas ettiği kurumlara bildirmeye başlamıştır. Bu örnekler, **annelerin yalnızca gelir getirici faaliyette bulunmalarından öte, çalışma yaşamına ilişkin planlama ve süreklilik becerilerinde gelişme** yaşandığını göstermektedir.

Bazı annelerde ise değişimin daha belirgin biçimde aktif iş arama davranışına dönüştüğü görülmektedir. Bir anne kamu kurumlarına iş aradığını bildirmeye ve daha önce düzensiz olarak çalıştığı yerleri sürekli arayarak iş olup olmadığını takip etmeye başlamıştır. Başka bir anne kamu kurumlarının yanı sıra **mahallesindeki kadınlara ve daha önce çalıştığı yerlere haber göndererek iş arama ağını genişletmiştir.** Bu annenin skorunun 1'den 3'e yükselmesi, iş aramanın pasif bir beklentiden çıkarak farklı kanalların kullanıldığı aktif bir sürece dönüşmesi açısından özellikle dikkat çekicidir. Benzer şekilde bir başka anne de kamu kurumlarına iş aradığını bildirirken, çocuklarından bilgisayar öğrenmeye ve açık öğretim sınavlarına hazırlanmaya başlamıştır. Burada iş arama kapasitesindeki gelişimin beceri geliştirme ve gelecekteki istihdam olanaklarını artırma çabasıyla birleştiği görülmektedir.

Annelerin karşılaştığı ekonomik zorlukların da bazı durumlarda yeni gelir yaratma yolları geliştirmelerini tetiklediği görülmektedir. Sosyal yardımı kesilen bir anne günlük işlerde çalışmaya devam ederken evde dikiş dikmeye başlamış; bir başka anne dönemsel olarak çiçek satma, çiçek süsleme ve kağıt toplayarak gelir yaratmaya çalışmıştır. Başlangıç skoru 0 olan bir anne ise yaşam koşullarının daha düzenli hale gelmesinin ardından, sağlık durumu elverdiği ölçüde çocuk bakıcılığı yapmaya başlamış ve skoru 2'ye yükselmiştir.

Veriler aynı zamanda **çocuk bakımının ve çocukların eğitim düzeninin annelerin çalışma yaşamına katılımında belirleyici bir faktör** olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Bir anne çocuklarının okula başlamasıyla birlikte günlük işlere gidebilir hale gelmiş ve skoru 1'den 2'ye yükselmiştir. Bu vakada erken çocukluk eğitimi / kreş desteğinin de ilgili destekler arasında yer alması, bakım yükünün hafifletilmesi ile annenin çalışabilmesi arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Buna karşılık başka bir anne, çocuklarının okulda yaşadığı sorunlar nedeniyle düzenli bir işe girememiş ve skoru 2'de kalmıştır; çocukların okul düzeninin sağlanması halinde düzenli temizlik işi aramayı planlamaktadır. Bir diğer anne de okullar tatil olduğunda işe gitmekte zorlandığı için düzensiz ve günlük çalışma biçiminin dışına çıkamamış ve skoru değişmemiştir. Dolayısıyla annelerin iş arama konusunda istekli ve belirli ölçüde donanımlı olmaları, tek başına düzenli istihdama geçiş için yeterli olmamaktadır; çocuk bakımının sürekliliği ve çocukların eğitim yaşamındaki istikrar da istihdama erişimi doğrudan etkilemektedir.

Skoru değişmeyen vakalar da bu açıdan önemlidir. Günlük işlerde çalışan iki annenin skoru 2 düzeyinde kalırken, barınma koşulları sürekli değişen bir anne düzenli bir yaşam kuramadığı için günlük bir işe dahi girememiş ve yalnızca zaman zaman geri dönüşüm faaliyetine katılabilmiştir. Bu annenin skorunun 1'de kalması, işgücüne katılım önündeki engelin yalnızca iş arama bilgi ve becerisiyle açıklanamayacağını; **barınma istikrarsızlığı gibi daha temel yapısal sorunların istihdama erişimi sınırlandırdığını göstermektedir.**

Son olarak günlük temizlik işlerinde, işverenler tarafında günlük sigortalanarak çalışan bir annenin sigortasız çalışmaya başladığı görülmüştür. Sigortalanmak istese de işverenlerinin sigorta yapmaması ve bulduğu işler arasında tercih yapamaması sigortasız çalışmaya devam etmek zorunda bırakmıştır. Diğer çalışan kadınlar da sigortasız çalışmaktadır, hatta birçoğu sağlığı tehdit edecek koşullarda çalışmaktadırlar. Örneğin kağıt toplayıcılığı yapan bir anne kolunda oluşan ödem nedeniyle sürekli / kronik ağrı çekmektedir. Dış faktörler, derin yoksulluk içinde yaşayanları daha da riskli bir duruma sürüklemektedir.

Sigortasız, iş sağlığı ve güvenliğinin önemsenmediği çalışma koşullarında yalnız anneler tek başına risklerle karşı karşıya kalmaktadır.

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin / aktörlerin rolü

Yalnız annelerin istihdama katılımı, bireysel bilgi, beceri ve motivasyonun ötesinde, birbiriyle ilişkili çok sayıda sistemsel aktörün ve koşulun etkili olduğu bir alandır. Kamu kurumlarının istihdam politikaları, mesleki eğitim ve işe yerleştirme mekanizmaları, sosyal destekler, çocuk bakım hizmetleri ve işverenlerin sunduğu çalışma koşulları, annelerin çalışma yaşamına katılabilmelerini ve bu katılımı sürdürebilmelerini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle bu alanda kalıcı bir değişimin yaratılması, yalnızca annelerin bireysel olarak güçlenmesiyle değil, onları çevreleyen destek mekanizmalarının ve kamu politikalarının da güçlendirilmesiyle mümkündür.

Sorun alanları ve öneriler

Proje bulguları, **yalnız annelerin istihdama katılımının tek başına mesleki beceri kazandırılması veya iş arama kapasitesinin geliştirilmesi yoluyla ele alınamayacağını göstermektedir. Çocuk bakım sorumlulukları, çalışma saatleri, ulaşım ve işin eve yakınlığı gibi gündelik yaşam koşulları ile annelerin mevcut becerileri ve eğitim ihtiyaçları** birlikte değerlendirildiğinde, yalnız annelerin çoklu ihtiyaçlarını dikkate alan bütüncül kamu politikalarına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda, yalnız annelerin koşullarına ve işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun mesleki eğitim ve beceri geliştirme programlarının oluşturulması; bu programların yalnızca eğitim vermekle sınırlı kalmayarak doğrudan işe yerleştirme mekanizmalarıyla ilişkilendirilmesi önerilmektedir. İstihdama geçişin sürdürülebilir olabilmesi için işe yerleştirme desteğinin erişilebilir ve uygun maliyetli çocuk bakım hizmetleriyle birlikte sunulması önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra **yarı zamanlı ve esnek çalışma olanaklarının artırılması, annelerin yaşadıkları bölgelere yakın iş fırsatlarının geliştirilmesi ve yerel düzeyde işverenlerle eşleştirme mekanizmalarının kurulması, bakım sorumlulukları ile çalışma yaşamının birlikte sürdürülebilmesini** kolaylaştıracaktır. Ayrıca, bu tür kırılgan gruplarda çalışma hakları konusunda bilinçlendirme çalışmalarının yapılması önerilir. Derneğin bu konuda vereceği bilgiler kayıt dışı ekonomide günlük gelir için sağlıksız koşullarda çalışanların kendilerini olası risklere karşı korumalarını sağlayabilir.

Hedef 8: Yalnız annelerin toplumsal cinsiyet konusunda farkındalık sahibi olması

Projenin ilk dönemlerinde yalnız annelerin toplumsal cinsiyet algılarını anlamak ve yaşamlarında cinsiyet ayrımcılığı ile karşılaşıp karşılaşmadıklarını anlamak için birkaç soru sorulmuştur. **Genel olarak annelerin kız çocuklarını erken yaşta evlendirmeme ve eğitimde kalmalarını destekleme görüşünde oldukları anlaşılmıştır.** Bununla birlikte, hane takip sistemine verilen yanıtlarda proje hedef grubunun toplumsal cinsiyete dair bir farkındalığı, özel bir bilinci olduğu saptanmamıştır.

Yalnız anne olmaktan dolayı bir kamu kurumunda ayrımcılığa maruz kaldığını hisseden de 2 anne olmuştur. Bu soru yalnızca okul bazında sorulmuştur. “Çocuklarınızın okulda 'yalnız ebeveynlik' nedeniyle ayrımcılık yaşadığını düşünüyor musunuz?” sorusuna 2 kişi evet, 14 kişi de bilmiyorum / fikrim yok yanıtını vermiştir.

Toplumsal cinsiyet konusunda farkındalık sahibi olma hedefinde skorlama

SKOR	TANIM	GÖSTERGELER
0	Farkındalık yok	Yoksulluğu kendi kaderi olarak görür.
1	Kısmi farkındalık	Bazı kadın-erkek eşitliği kavramları bilir ama az düzeyde farkındalığı vardır.
2	Farkındalık gelişiyor	Şiddetin suç olduğunu, hak arayabileceğini kavrar. Kadın olmanın yoksulluğu ve ayrımcılığı, eşitsizliği etkilediğinin farkındadır.
3	Benlik algısında güçlenme	“Hayatıma dair kararları ben alıyorum” seviyesindedir. Kadın olmanın yaşamda bir engel olmadığının farkına varır. Toplumsal bakışa karşı kendini korur.
4	İşlevsel özneleşme	Kendisi rol model olur çevresine, değişimin elçisi olur. Etrafındaki kadınları destekler.

Hedef gruptaki değişimlerde genel skor, nicel ve nitel veriler

Ort. 1,50 → 2,70 (+1,20) I 8 anne 1+, 8 anne 2+, 4 nötr

Proje sonunda değerlendirilen 20 annenin 16’sında toplumsal cinsiyet farkındalığına ilişkin skor artışı görülürken, 4 annenin skoru aynı kalmıştır. Başlangıçta 1,50 olan ortalama skorun sonuçta 2,70’e yükseldiği görülmektedir. Sekiz annede skor 1 puan, sekiz annede ise 2 puan artmıştır. Bu değişim toplumsal cinsiyet konusunda bilgi edinme olarak değil; **annelerin kendi yaşamları ve özellikle kız çocuklarının geleceğini farklı biçimde değerlendirmeye başlamaları ve bu farkındalığı gündelik yaşamlarında davranışa dönüştürmeleri** üzerinden ele alınmıştır.

Nitel veriler incelendiğinde değişimin en belirgin olduğu alanlardan birinin **annelerin yalnız bir kadın olarak kendi yaşamlarını sürdürebileceklerine ilişkin özgüvenlerinin güçlenmesi** olduğu görülmektedir. Örneğin daha önce eşinin cezaevinden çıkmasını ve ailenin geçimini yeniden üstlenmesini bekleyen bir anne, süreç içerisinde ekonomik olarak ayakta kalabildiğini görerek artık eşine ihtiyaç duymadığını, çocuklarına kendisinin bakabildiğini ve evini geçindirebildiğini ifade etmiştir. Başka bir anne, boşanmayı "yeniden doğumu" olarak tanımlayarak çevresindeki boşanmak isteyen kadınlara rol model olmaya başlamıştır. Bir diğer anne ise eşinin ailesinin kendisi üzerinde kurduğu baskıyı fark ederek ayrı bir eve taşınmış ve bu süreci "özgürleşme" olarak tanımlamıştır. Boşanma sonrasında özgüvenini kaybettiğini ifade eden başka bir annenin ise aldığı desteklerle birlikte "ayaklarının üzerinde durabildiğini" ve zaman içerisinde tek başına hayatla başa çıkabileceğine inanmaya başladığı görülmektedir. Bu örnekler, farkındalıktaki değişimin kadınların **yalnızlık veya eşsizlik durumunu bir yetersizlik olarak değerlendirmek yerine kendi yaşamlarını yönetebilme kapasitelerini fark etmeleriyle** birlikte geliştiğine işaret etmektedir.

Değişimin ikinci önemli boyutu, **annelerin toplumsal cinsiyete dayalı baskı ve eşitsizlikleri gündelik yaşamlarında daha fazla tanımlayabilmeleri ve bunlara karşı sınır koyabilmeleridir.** Bir anne, ev sahibinin yalnız bir kadın olması nedeniyle kendisine baskı yaptığını fark ederek buna karşı çıkmış ve "başında bir erkeğe ihtiyacı olmadığını" ifade etmiştir. Bir başka anne, borcu nedeniyle bakkalın erkek çalışanını gece saatinde evine göndermesinden rahatsız olduğunu açıkça dile getirmiş ve borcunu ödedikten sonra söz konusu işyerinden alışveriş yapmayı bırakmıştır. Şiddet yaşamış bir annenin ise KADES'i kullanmayı, karakolda nasıl ifade vereceğini ve eşi hakkında nasıl dilekçe vereceğini öğrenerek farklı kamu kurumları nezdinde hakkını takip edebilir hale geldiği görülmektedir. Bu örnekler, toplumsal cinsiyet farkındalığının yalnızca düşünsel düzeyde kalmadığını; **annelerin güvenlik, kişisel sınırlar ve hak arama davranışlarına da yansıdığını** göstermektedir.

Nitel verilerde en güçlü biçimde tekrar eden temalardan biri **kız çocuklarının eğitimi ve ekonomik bağımsızlığıdır.** Çok sayıda anne, kendi yaşadığı deneyimlerden hareketle kızlarının eğitimlerine devam etmelerini ve gelecekte kendi ayakları üzerinde durabilmelerini özellikle önemsemektedir. Okuma yazma bilmeyen bir anne, kızlarının kendisi gibi olmaması ve erken yaşta evlenmemesi için yaşadıkları mahalleyi değiştirmiş ve eğitimlerini sürdürmeleri için çaba göstermiştir. Bir başka anne, kızının üniversiteyi bırakmaması için ihtiyaç duyduğu teknolojik ekipmanları sağlamaya çalışmış ve kızının öncelikle kendi ayakları üzerinde durmasını istediğini ifade etmiştir. Erken yaşta evlenmiş başka bir anne ise kendi deneyiminden hareketle kızının ve kız kardeşinin eğitimlerini yakından takip etmektedir. Bu bulgular, **projenin başında da fark edilen kız çocuklarını güçlendirme eğiliminin proje boyunca güçlenerek devam ettiğini göstermektedir.**

Öte yandan bir **annenin erkek çocuklarına ev işlerini öğretmesi ve ileride eşlerine destek olmaları gerektiğini vurgulaması özellikle dikkat çekicidir.** Bu örnek, toplumsal cinsiyet farkındalığının yalnızca kız çocuklarının güçlendirilmesi üzerinden değil, hane içindeki geleneksel cinsiyet rollerinin erkek çocukları açısından da sorgulanması yoluyla gelişebildiğini göstermektedir. Benzer biçimde **bazı annelerin kendi deneyimlerinden hareketle mahallelerindeki veya çevrelerindeki diğer kadınları desteklemeye ve onlara rol model olmaya başlaması, değişimin bireysel düzeyin dışına taşabildiğine** işaret etmektedir.

Skoru değişmeyen dört annenin nitel verileri ise ayrıca önemlidir. Bu annelerde skor artışı olmaması, toplumsal cinsiyet farkındalığının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin skoru değişmeyen bir anne, çocuklarının kendisiyle aynı güçlükleri yaşamaması için eğitimlerine devam etmeleri konusunda yoğun çaba göstermektedir. Şiddet yaşamış başka bir anne ise çocuğunun okulda maruz kaldığı zorbalık karşısında "yalnız bir anne" olmasının çocuklarının haklarını savunmasına engel olmadığını ortaya koyan güçlü bir tutum sergilemiştir. Dolayısıyla bazı annelerde **başlangıçta zaten mevcut olan belirli farkındalık ve davranışların proje süresince korunması** söz konusudur.

Değişimle ilişkilendirilen desteklere bakıldığında en sık düzenli **nakdi destek (DD) ve tek seferlik nakdi destek (ND)** öne çıkmakta; bunları **takip danışmanlığı (T), kira desteği (K), fatura desteği (FD) ve psikolog desteği (PD)** izlemektedir. Bu dağılım, toplumsal cinsiyet farkındalığındaki değişimin tek bir eğitim veya bilgilendirme faaliyetine indirgenemeyeceğini göstermektedir. Özellikle düzenli veya tek seferlik ekonomik desteklerin **annelerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini ve yaşamları üzerinde daha fazla kontrol kurabilmelerini** kolaylaştırdığı; kira ve fatura desteklerinin ise **ekonomik bağımlılığı azaltarak kendi yaşamlarını sürdürebileceklerine ilişkin güvenlerini desteklediği** değerlendirilmektedir. Psikolojik destek ve takip danışmanlığı ise annelerin **yaşadıkları deneyimleri anlamlandırmaları, haklarını fark etmeleri ve bunları savunabilmeleri** açısından değişime katkı sağlayan destekler olarak öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede proje etkisinin, annelere doğrudan toplumsal cinsiyet bilgisi aktarmanın ötesinde, ekonomik ve sosyal açıdan güçlenebilecekleri koşulların oluşturulması üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. **Ekonomik bağımsızlığın artması, güvenli bir yaşam alanının oluşturulması, haklara ve kamu mekanizmalarına ilişkin bilgi edinilmesi ve psikososyal olarak desteklenme bir araya geldiğinde, annelerin kadın olarak kendi kapasitelerine ilişkin algılarının da değiştiği görülmektedir.** Bu değişim zaman içerisinde çocuk yetiştirme tutumlarına, özellikle kız çocuklarının eğitiminin desteklenmesine, hane içindeki cinsiyet rollerinin sorgulanmasına ve bazı durumlarda diğer kadınları destekleme davranışına kadar genişlemektedir.

Değişimin gerçekleşmesinde başka desteklerin / aktörlerin rolü

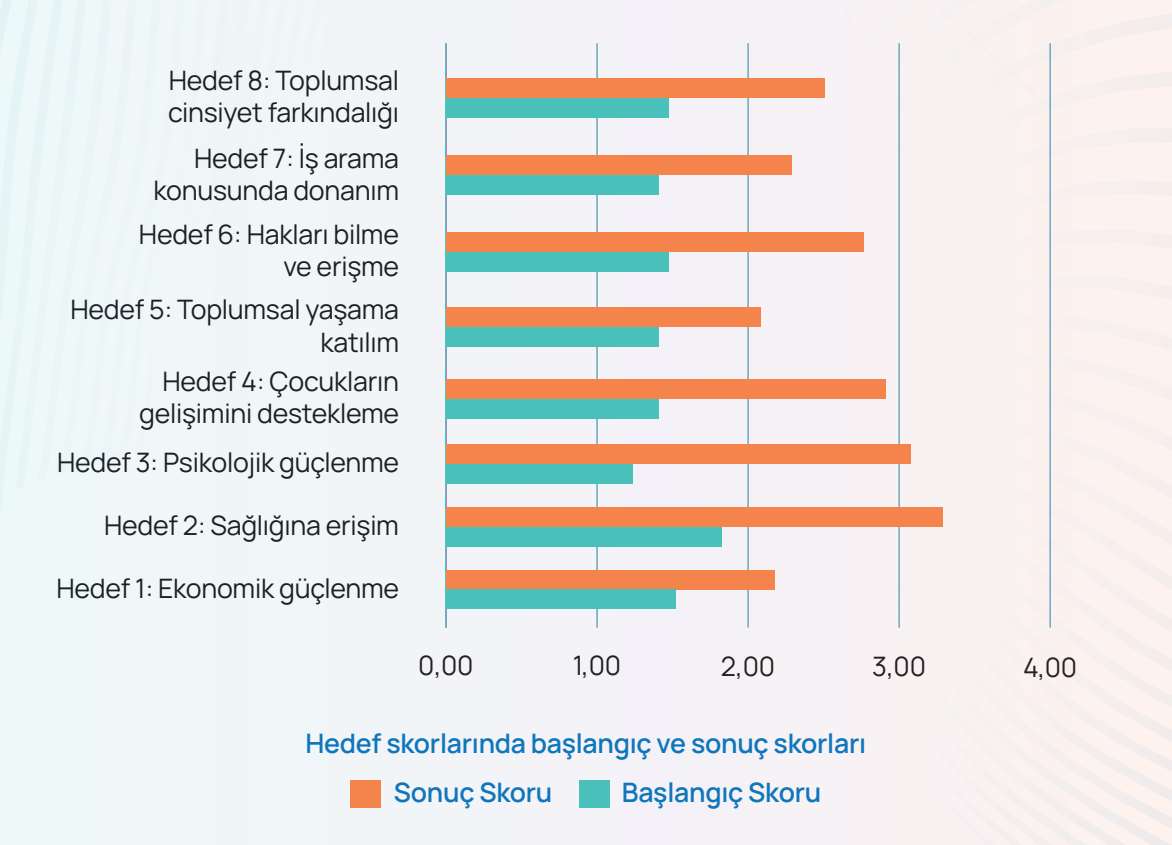
Proje destekleri arasında doğrudan toplumsal cinsiyet farkındalığı üzerine bir faaliyet bulunmamaktadır ancak annelerin tek başına çocuk bakımı, sosyal yardımları takip etme, taşınma, boşanma, günlük işler çalışma gibi hayata katılımdaki deneyimlerinin ve derneğin anneleri destekleyici tutumunun değişimin ortaya çıkmasında önemli yer tuttuğu söylenebilir.

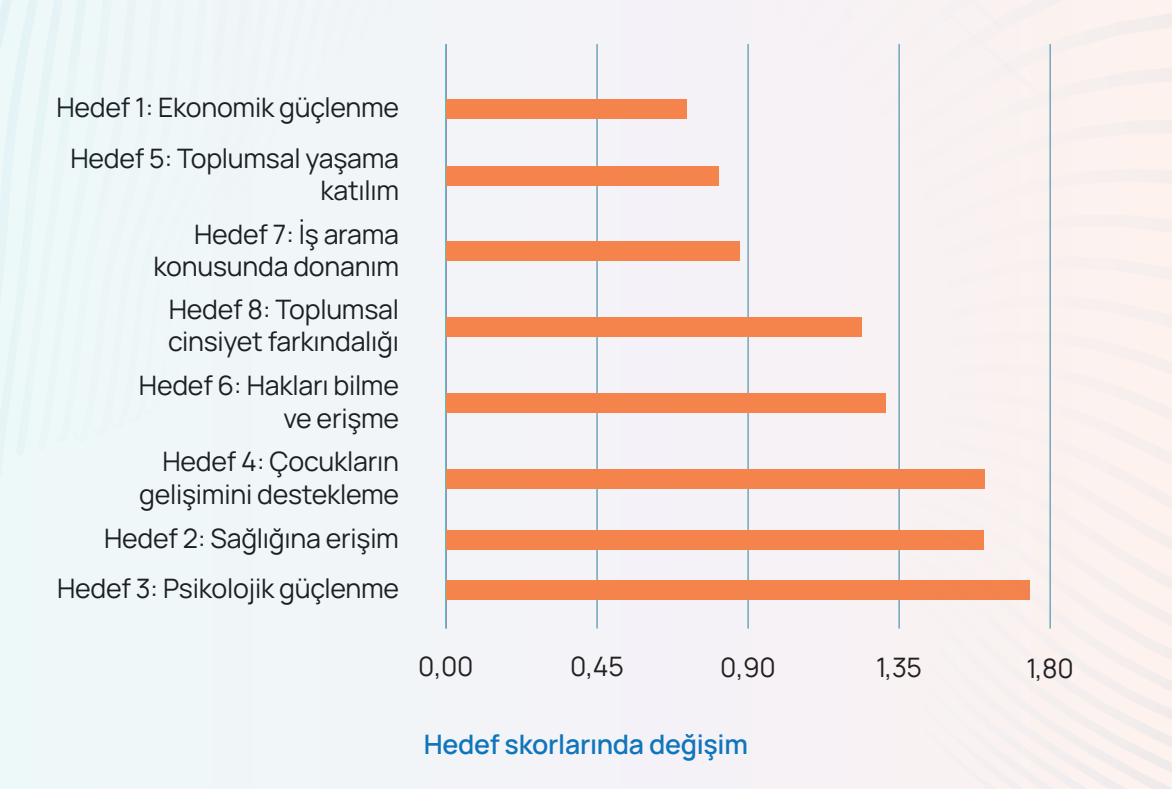
Aile üyeleri, mahalle çevresi, okullar, ev sahipleri, işverenler ve kamu kurumları ise annelerin toplumsal cinsiyet deneyimlerini doğrudan etkileyen diğer aktörlerdir. Bazı anneler yalnız kadın olmaları nedeniyle baskı ve güvenlik sorunlarıyla karşılaşırken, bazıları şiddet veya boşanma süreçlerinde kamu kurumlarına başvurarak hukuki mekanizmaları kullanmıştır. Dolayısıyla bu alandaki değişim yalnızca annelerin bireysel farkındalıklarındaki artışla değil, gündelik yaşamlarında karşılaştıkları kişiler ve kurumlarla kurdukları ilişkiler ve bu ilişkiler içinde kendi haklarını kullanabilmeleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Sorun alanları ve öneriler

Bulgular, annelerin toplumsal cinsiyet farkındalığında davranışa dönüşen bir gelişme yaşandığını göstermekle birlikte, **bu farkındalığın bireysel düzeyde güçlü ama toplumsal / ailevi baskılar (kayınvalide, mahalle baskısı) karşısında sınırlı kalabildiğini** göstermiştir. Yalnız kadınlar kendilerini baskılardan korumaya veya çocuklarının haklarını savunmak için mücadele etseler de bir tutumda olsalar da ekonomik kırılganlık, toplumsal normların cinsiyet eşitsizliklerini her geçen gün artırması, kaçınılmaz olarak bu hedef grubu da etkilemektedir. Kamu politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması gerekmektedir. Proje bazında bakacak olursak, anneler ve çocuklar toplumda karşılaştıkları zorluklar üzerine konuşabilecekleri, dertleşebilecekleri paylaşım gruplarına katılabilirler. DYA'dan destek alanların bir arada bulunduğu, bazen dernek ekibiyle bir araya geldikleri bu paylaşım anlarında hak temelli bir güçlenme yaşanabilir. Bu hem haklar konusunda farkındalık sahibi olma ve haklara erişme hedefini destekler hem de toplumsal cinsiyetin yarattığı eşitsizliklere karşı bakış açılarını güçlendirir.

Genel değişim skorları

Sonuç

Derin Yoksulluğa Karşı Yalnız Değilsin Projesi'nin en önemli sonuçlarından biri, **derin yoksulluk içinde yaşayan yalnız annelerin ihtiyaçlarını yalnızca ekonomik yetersizlik üzerinden değil; sağlık, psikolojik iyilik hali, çocukların gelişimi, toplumsal yaşama katılım, haklara erişim, çalışma yaşamı ve toplumsal cinsiyet gibi birbiriyle ilişkili alanlar üzerinden ele alması olmuştur.** Proje kapsamında nakdi ve ayni desteklerin, düzenli takip, danışmanlık ve kamu kurumlarına yönlendirme faaliyetleriyle birlikte yürütülmesi, desteklerin her hanenin değişen ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesini sağlamıştır. Sekiz hedefin tamamında ortalama skorların yükselmesi, bu yaklaşımın yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasına değil, **annelerin kendi yaşamlarını yönetme kapasitelerinin güçlenmesine de** katkı sağladığını göstermektedir. Özellikle sağlık hizmetlerine bilinçli erişim, psikolojik güçlenme, çocukların gelişimini destekleyebilme ve temel hakları bilme ve haklara erişme alanlarında değişimin daha yaygın olduğu; annelerin kendi sağlıklarını takip etmeye, kamu kurumlarıyla doğrudan ilişki kurmaya, çocuklarının eğitim ve gelişim ihtiyaçlarını daha yakından izlemeye ve sorunlar karşısında daha aktif hareket etmeye başladıkları görülmüştür.

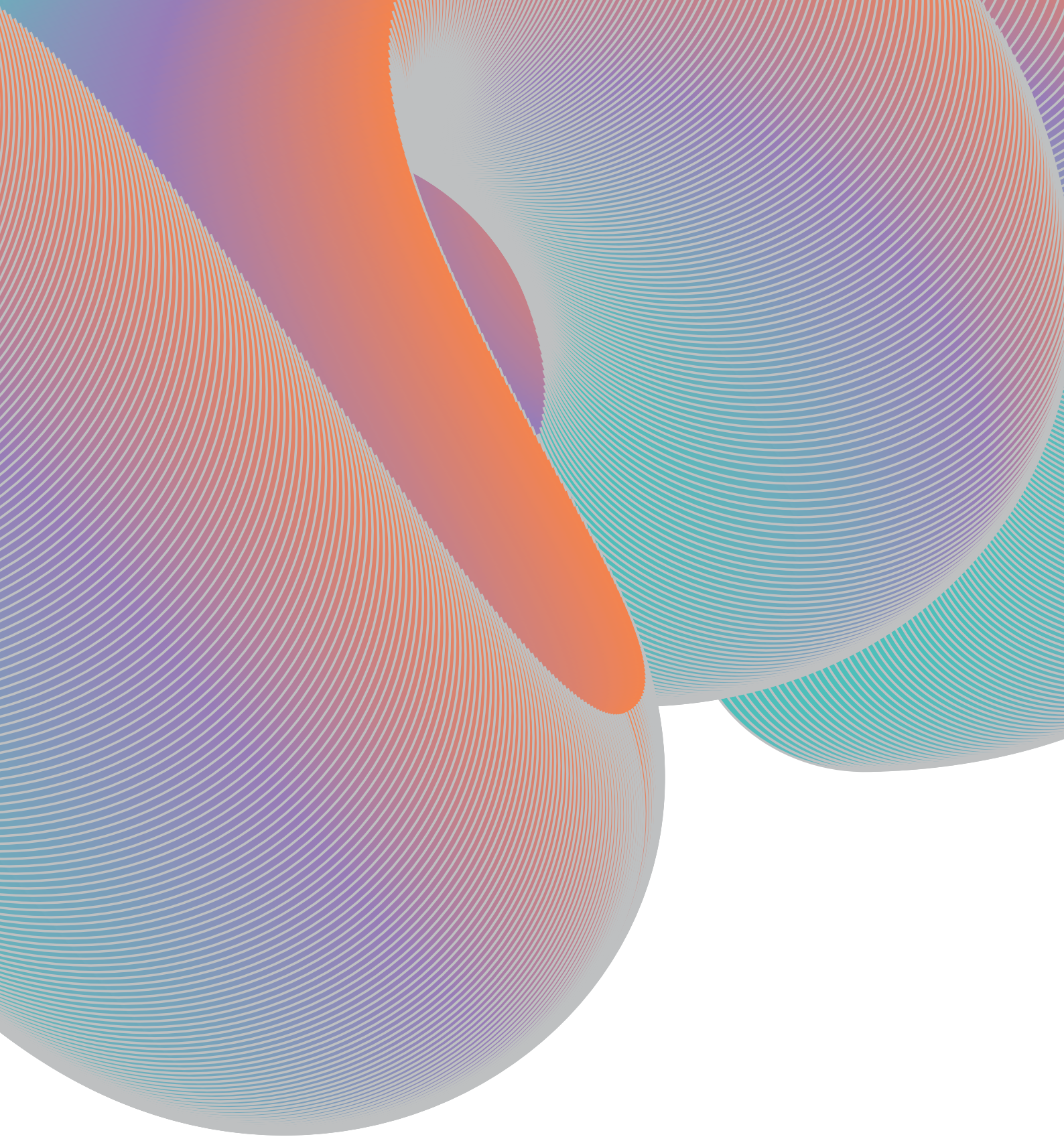
Projenin önemli bir diğer başarısı, ayni veya nakdi desteğin tek başına yaratamayacağı değişimin **düzenli ilişki ve takip yoluyla desteklenmiş olmasıdır.** Hanelerin proje boyunca **ev ziyaretleri ve telefon görüşmeleriyle izlenmesi, ihtiyaçların değiştikçe yeniden değerlendirilmesi ve verilen desteklerle hanelerdeki değişimlerin birlikte kayıt altına alınması, projenin güçlü yönlerinden biridir.** Nitel bulgular, ekonomik bir desteğin kimi zaman sağlık hizmetine erişimi, çocukların eğitime devamını veya annenin psikolojik iyilik halini; psikolojik veya yönlendirme desteğinin ise sağlık takibini, hak arama davranışını ya da çalışma motivasyonunu etkileyebildiğini göstermektedir. Bu nedenle projenin etkisini tek tek desteklerin sonucu olarak değil, maddi desteğin güven ilişkisine dayalı düzenli takip ve yönlendirmeyle bir arada sunulduğu bütüncül bir müdahalenin sonucu olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Proje kapsamında geliştirilen hane takip sistemi de bu açıdan önemli bir kazanımdır; sistem, değişen ihtiyaçların ve verilen desteklerin tek bir yapı içinde izlenebilmesi ve bu verilerin uzun vadede politika önerilerine dönüştürülebilmesi için derneğe bir altyapı sunmaktadır.

Bununla birlikte proje bulguları, **bireysel güçlenmenin derin yoksulluğun yarattığı yapısal koşulları tek başına ortadan kaldıramadığını da açık biçimde ortaya koymaktadır.** Ekonomik güçlenme, toplumsal yaşama katılım ve çalışma yaşamına ilişkin hedeflerde değişimin daha sınırlı kalması bu açıdan önemlidir. Annelerin önemli bir bölümü düzensiz ve güvencesiz işlerde çalışmakta; bakım yükü, sağlık sorunları, yüksek kira giderleri, sık taşınma, sosyal yardımların kesilmesi ve güvenli barınmaya erişememe gibi sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedir. Proje başlangıcında 8 annenin kirasını ödeyemediğini, 6 anne yakın bir zamanda zorla tahliye, kira zammı ve ailevi sebeplerden dolayı ev değiştirdiğini, 7 annenin daha önce evden çıkarıldığını ve 5 annenin yakın gelecekte evsiz kalma riski taşıdığını belirtmesi, **barınmanın diğer güçlenme alanlarını da etkileyen temel bir kırılganlık olduğunu göstermektedir.** Benzer şekilde çalışan annelerin tamamının sigortasız işlerde çalışması ve bakım yükünün neredeyse tüm hanelerde devam etmesi, ekonomik bağımsızlığın yalnızca bireysel çaba veya iş arama

becerileriyle sağlanamayacağını ortaya koymaktadır. **Bu nedenle daha sınırlı skor değişimi görülen alanlar projenin başarısızlığından çok, sivil toplum müdahalelerinin sosyal konut, güvenceli istihdam, erişilebilir bakım hizmetleri ve yeterli sosyal yardım gibi kamusal mekanizmaların yerini alamayacağını göstermektedir.**

Yalnız annelerin düzenli ve güvenceli istihdama geçişini destekleyecek iş ve meslek yönlendirmeleri ile çocuk bakım çözümlerinin birlikte ele alınması; barınma riski bulunan haneler için erken uyarı ve yönlendirme mekanizmalarının geliştirilmesi; mahalle evleri ve ücretsiz yerel faaliyetlerle bağlantı kurularak toplumsal katılımın desteklenmesi dikkate alınması önerilir.

Projede psikolojik desteğin yarattığı etki büyük olmuştur. Psikolojik desteğin yalnızca hedef grupla sınırlı tutulmaması da önem taşımaktadır. İzleme ve değerlendirme sürecinde, çoklu ve ağır sorunlarla karşılaşan hanelerle yakın ilişki içinde çalışan dernek ekibinin de psikolojik olarak yıpranabildiği gözlemlenmiştir. Çalışanların bir yandan farklı ve acil ihtiyaçlara çözüm üretmeye çalışırken diğer yandan derin yoksulluk içinde yaşayan kadınlar ve çocuklarla kurdukları empatik ilişkinin duygusal yükünü taşımaları, çalışanların psikolojik iyilik halini zorlayabilmektedir. Bu nedenle ekip için düzenli psikolojik destek, süpervizyon ve çalışanların duygusal yükünü azaltmaya yönelik grup çalışmaları veya rahatlama amacı taşıyan etkinliklerin yapılması, yapılıyorsa bu faaliyetlerin ihtiyaca göre düzenlenmesi önerilir.
Projenin ortaya koyduğu temel sonuç, **yalnız annelerin güçlenmesinin tek bir ihtiyacın karşılanmasıyla değil; ekonomik güvence, bakım, sağlık, psikolojik iyilik hali, haklara erişim ve sosyal katılım alanlarının birbirini desteklediği uzun süreli bir süreçle mümkün olduğudur.**

acikalandernegi.org
@acikalandernegi @derinyoksullukagi